ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC RESEARCH

International scientific journal

www.aem.az

e-ISSN: 2789-6919

AEM

ELMİ QAYNAQLAR

TEZİSLƏR TOPLUSU

COLLECTION OF THESES ON SCIENTIFIC RESOURCES

ELMİ TƏDQİQAT
Beynəlxalq onlayn elmi jurnal
İmpakt Faktor: 0.864

ELMİ QAYNAQLAR

Tezislər toplusu

Cild: 2 Sayı: 1

DOI: https://.doi.org/10.36719/2023/02/01

SCIENTIFIC WORK
International online scientific journal
Impact Factor: 0.864

Collection of theses

SCIENTIFIC RESOURCES

Volume: 2 Issue: 1

Bakı – Baku
2023

Jurnal 01.03.2021-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 4336

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
01.03.2021.
Registration No. 4336

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti 529,
"Azərbaycan" nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Baku,
Matbuat avenue 529,
"Azerbaijan" Publishing
House, 6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 807 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
tedqiqat.tezis@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

e-ISSN: 2789-6910
DOI: 10.36719

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Editor

Assoc. Prof. Dr. Ilham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan

Redaktor köməkçisi

Magistrant Aytən XƏLİLOVA, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Assistant editor

Master Aytan KHALILOVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV / İngilis dili
Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA / Azərbaycan dili

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV / English language
Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA / Azerbaijan language

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Assoc. Prof. Dr. Xatirə HÜSEYNOVA / Humanitar və ictimai elmlər
Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA / Humanitar və ictimai elmlər
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUCOVA / Təbiət elmləri
Dr. Fuad RZAYEV / Təbiət elmləri
Dr. Əli ZALOV / Təbiət elmləri
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV / Təbiət elmləri
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV / Dəqiq elmlər
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV / Texnika elmləri

Editors in scientific fields

Assoc. Prof. Dr. Khatira HUSEYNOVA / Humanities and social sciences
Prof. Dr. Shahla SAMADOVA / Humanities and social sciences
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUJOVA / Nature sciences
Dr. Fuad RZAYEV / Nature sciences
Dr. Ali ZALOV / Nature sciences
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV / Nature sciences
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV / Exact sciences
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV / Technical sciences

REDAKSİYA HEYƏTİ

Humanitar və ictimai elmlər

Prof. Dr. NərgizAXUNDOVA, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Yerden KAJIBEK, Qazax dili Akademiyası / Qazaxıstan
Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin "İqor Sikorski adına Kiyev Politexnik İnstitutu" / Ukrayna
Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Natalya MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası
Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Yelena ŞIŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Üniversiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Müseyib İLYASOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxstan Milli Qadın Pedaqoji Univeristeti / Qazaxıstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Elza ALIŞOVA, Girne Amerika Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Gülnoz SATTOROVA, ÖREA Özbək Dili, Ədəbiyyatı və Folkloru İnstitutu / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəfəq ABDULLAYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İlkin QULUSOY, Qafqaz Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Təbiət elmləri

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Duyğu KILIÇ, Amasya Universiteti / Türkiyə
Prof.Dr. İlham ŞAHMURADOV, AMEA Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Zöhrab QARAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Marmara Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, M.Topçubaşov adına Elmi Cərrahiyyə Mərkəzi / Azərbaycan
Prof. Dr. İbadulla AĞAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elxan NURİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan
Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANİ, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ
Dr. Xanzoda YULDAŞEVA, Tibb İşçilərinin Peşə Kvalifikasiyasının İnkişafı Mərkəzi / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tedqiqat institutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytəkin AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zaman MEMMEDOV, AMEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Busra BILAL, Ali Jinnah Universiteti / Pakistan İslam Respublikası
Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Beloserkovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna
Dr. Fuad RZAYEV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Dəqiq elmlər

Prof. Dr. Yusif MƏMMƏDOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Maarif CƏFƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Tərxan CƏBRAYILOV, Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan

Texnika elmləri

Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Metroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeristeti / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Zəfər CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan

EDITORIAL BOARD

Humanities and social sciences

Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA, Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Erden KAJIBEK, Kazakh Language Academy / Kazakhstan
Prof. Dr. Irina KREIDYCH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Uugunbayar MYAGMARSUREN, Mongolian State University / Mongolia
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N. Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University of Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Shahla SAMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia
Prof. Dr. Cihan OZDEMIR, Bilecik Sheykh Edebali University / Turkey
Prof. Dr. Museyib ILYASOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedogogical Institute / Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Elza ALISHOVA, Girne American University / Turkey

Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, ASRU Uzbek Language, Institute of Literatureand Folklore / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afarin ABBASOVA, Western Caspian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shafag ABDULLAYEVA, Azerbaijan Universty of Language / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ilkin GULUSOY, Kafkas University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Seljuk University / Turkey

Natural sciences

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Nikolay BRICO, First Moscow State Medical University named after I.M.Sechenov / Russia
Prof. Dr. Duyghu KILICH, Amasya University/ Turkey
Prof.Dr. Ilham SHAHMURADOV, Institute of Botany of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Zohrab GARAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehmet UNLU, Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Ilham KAZIMOV, Scientific Surgery Center named after M.Topchubashov / Azerbaijan
Prof. Dr. Ibadulla AGHAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Elkhan NURIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Asif MANAFOV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan
Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Dr. Khanzoda YULDASHEVA, Center for Professional Development of Medical Workers / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University/ Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Cattle-breeding Scientific research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytekin AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zaman MAMMADOV, Institute of Soil Science and Agro Chemstry of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Bushra BILAL, Ali Jinnah University / Islamic Republic of Pakistan
Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine
Dr. Fuad RZAYEV, Zoology Institute of ANAS / Azerbaijan

Exact sciences

Prof. Dr. Yusif MAMMADOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Maarif JAFAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Tarkhan DJABRAYILOV, Azerbaijan Architecture and Construction University / Azerbaijan

Technical sciences

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University/ Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Zafar JAFAROV, Azerbaijan State University of Architecture and Construction / Azerbaijan

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 9-12
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 9-12
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Bədirxan Saruxanov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
sarukhanbedir14@gmail.com

DÖVLƏT-XÜSUSİ BİZNES TƏRƏFDAŞLIĞI ŞƏRAİTİNDƏ MARKETİNQ FƏALİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

Açar sözlər: *dövlət-xüsusi biznes tərəfdaşlığı, idxal, marketinq fəaliyyəti, tərəfdaşlıq mərhələsi, biznesin qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmləri*

Keywords: *public-private business partnership, import, marketing activity, partnership stage, business interaction mechanisms*

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin təşkilində, həmçinin istehsal fəaliyyətinin təşkilində marketinqin rolu danılmazdır. Bu təcrübəni daha çox inkişaf etmiş sənaye ölkələrində görmək olar. Lakin təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda mövcud firmalar hələ də marketinqə lazımınca önəm vermirlər. Təbii bunun da öz obyetiv və subyektiv səbəbləri vardır. Lakin istənilən halda hər bir firmanın onurğa sütununu marketinq şöbəsi təşkil etməlidir. Bazarda uzun müddət qalmanın başqa yolu yoxdur. Hər bir müəsssisə marketinq xidmətindən istifadə etməklə bir çox müsbət nəticə əldə edə bilər.

Dövlət-xüsusi biznes tərəfdaşlığı dövlət orqanlarına biznes strukturlarına qarşılıqlı fəaliyyətin yeni inkişaf mərhələsinə çıxmağa imkan verən unikal alətdir. DXT sosial əhəmiyyətli

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

layihələrin reallaşdırılmasında dövlət və xüsusi biznesin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı kimi baxılır, ancaq bu əməkdaşlıq müxtəlif formalarda reallaşdırılır.

S.S.Traçuk DXT kateqoriyasının ən geniş müəyyənləşdirilməsini verir. Onun fikrincə, DXT ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının strateji məsələlərinin həlli məqsədilə vahid kompleksdə dövlət və özəl sektorun resurslarının və onların müxtəlif mənbələrinin effektiv bölməsinə yönəldilmiş, eləcə də iqtisadiyyatın real sektoruna investisiyanın cəlb edilməsi üçün zəruri şəraitin formalaşdırılmasına imkan verən maliyyə, hüquqi, sosial və siyasi amillərin qarşılıqlı fəaliyyətindən ibarət dövlət və biznesin institutsional və təçkilati alyasını ifadə edir (Trachuk, 2009: 6).

Bizim fikrimizcə, DXT məsələlərinin siyahısının müəyyənləşdirilməsinin tərkibinə daxil olmalar tam korrekt deyil, nə qədər ki bu cur məsələlərin potensial spektri çox müxtəlifdir və onların heç də hamısı S.S.Traçuk tərəfindən ayrıca göstərilmişdir.

Azərbaycan istehlak bazarının idxal məhsulları üçün açıq olması bir sıra problemlər yaradır. Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici istehsalçılardan asılılılığının artması bir tərəfdən dayandırılması halında milli təhlükəsizliyi təhdid edə bilər, digər tərəfdən isə xarici məhsullarla rəqabət aparmaq imkanı olmayan yerli istehsalın inkişafını çətinləşdirə bilər ki, bu da ölkənin təbii-iqlim və coğrafi şəraiti ilə şərtlənir. Təəssüf ki, Azərbaycan Respublikasında xüsusi biznes bir çox münasibətlərdə hələ qeri qalır. Biznesin sosial əhəmiyyəti, təkcə özü üçün deyil, həmdə ümummilli problemlərin həllində onun marağı kifayət qədər inkişaf etməmişdir (Antonova, 2012).

Beləliklə xarici ölkələrin zəngin təcrübəsi, DXT möhkəmləmiş çoxlu formalar dövlət və biznesin qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmlərinin tətbiqi Azərbaycan Respublikası üçün

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 9-12
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 9-12
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

əhəmiyyətli dəstək və yaxşı platforma olmalıdır. DXT layihələrinin yerinə yetirilməsində dövlət hakimiyyət orqanlarının əsas vəzifəsi ictimai xidmətlər təqdim etmək üçün böyük məbləğdə əlavə dəyər yaratmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün planlaşdırılmanın müasir metodlarının köməyilə və sürətlə innovasiyanın tətbiqi və effektliyin yüksəldilməsi imkanları ilə nəticəyə yönəldilmiş xüsusi biznesin göstərdiyi daha ictimai xidmətlər həyata keçirilir (Yemedyanov, 2012: 256).

DXT çərçivəsində dövlətin məqsədlərindən biri obyektin inşası, layihələndirilməsi, malliyələşdirilməsi və planlaşdırılması, eləcə də onun sonrakı istisması ilə əlaqədar risklərin xüsusi biznesə verməkdir. Xüsusi biznesin əsas məqsədi isə ölkənin dövlət və bələdiyə orqanları ilə əməkdaşlıq çərçivəsində layihənin icrasından maksimum mənfəət əldə etməkdir. DXT dövlət birinci dərəcəli rol oynayır: bir tərəfdən layihə çərçivəsində göstərilən xidmətlərin əsas istifadəçisi kimi, digər tərəfdən isə layihəmin reallaşdırılmasına xüsusi şərait yaradan subyekt kimi iştirak edir. DXT layihələrindən istifadənin xarici təcrübəsinin analizindən bəyan olur ki, ölkələrdən hər birinin DXT istifadə üzrə ən prioritet sahələri mövcuddur. Belə ki, ABŞ-da belə sahə avtomobil yoludur, Böyük Britaniyada səhiyyə və təhsildir, Almaniyada - təhsildir.

İnkişafa yiyələnmiş bazar iqtisadiyyatın, əhalinin ali həyat səviyyəsi, yüksək əmək məhsuldarlığı,dayanıqlı sosial siyasəti ölkələrdə DXT layihələri adətən təhsil, səhiyyə, əhalinin sosial təminatı və s. sahələrə yönəldilir. DXT formaları bir başa investisiya üçün açıq və torpaq və infrastruktur kimi aktivləri investorlara, yaxud milli şirkətinə vermək arzusunda olan dövlətlərin sayından asılıdır. Beləliklə, Qərbdə xüsusi biznes DXT ən müxtəlif layihələrində iştirak edir: infrastruktur, sosial təyinatlı obyektlər tikir eləcə də dövlət tərəfindən göstərilən xidmətləri təqdim edir. Bu formada xidmətlər, uşaq

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

baxçalarının, xəstəxanaların həbsxanaların idarə edilməsi ola bilər. İri sosial əhəmiyyətli layihələrdə həmişə müxtəlif qrup risklər: texniki, maliyyə, əməliyyat, bazar və kommersiya riskləri olur. Bütün dünyada bu növ riskləri xüsusi biznes daşıyır (Ekonomika i predprinimatel'stvom, 2015: 178).

Bütün dünyada dövlət və biznes, xüsusilə Qərb ölkələrində artıq etibarlı və xeyirxah tərəfdaşa çevriliblər, hansıki bir-birinin fəaliyyət sferasında fırlanır və məlum dərəcədə müstəqilliyə yiyələnirlər. Bütün bunlar o məqamı danmır ki, inkişaf zirvəsini əlçatan edən dövlətlərdə də dövlət bizneslə qarşılıqlı fəaliyyətdə birinci və aparıcı tərəfdaş kimi çıxış edir. Beləliklə xarici ölkələrin zəngin təcrübəsi, DXT möhkəmləmiş çoxlu formalar dövlət və biznesin qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmlərinin tətbiqi AR ötrü əhəmiyyətli dəstək və yaxşı platforma olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Trachuk, S. (2009). Sovershenstvovaniye finansirovaniya proyektov gosudarstvenno chastnogo partnerstva. Avtoreferat dis k.e.n. Rostov-na Donu.
2. Antonova, K. (2012). Gosudarstvenno-chastnoye partnerstvo − kak faktor sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Rossii: avtoreferat dis. k.e.n. M.
3. Yemedyanov, Yu. (2012). Gosudarstvenno-chastnoye partnerstvo v innovatsionnoy sfere: zarubezhnyy i rossiyskiy opyt. M: Libra kom, 256 s.
4. Ekonomika i predprinimatel'stvom. (2015). №16, 178 s.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 13-16
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 13-16
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Əyyub Manaflı
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
manafli.eyyub@mail.ru

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏ MEXANİZMİ

Açar sözlər: *investisiya fəaliyyəti, kapital qoyuluşu, investisiya mühiti, aqrar sahə, sərmayə qoyuluşu*
Keywords: *investment activity, capital investment, investment environment, agricultural sector, investment*

Ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin xüsusi rolu vardır. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu xüsusilə zəruridir. Yerli istehsalın inkişafına investorları cəlb etmək üçün Azərbaycan hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması olmuşdur. Dövlətin bu məsələyə diqqətlə yanaşması nəticəsində ölkədə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha səmərəli rejimini formalaşdırmağa imkan verən mükəmməl qanunvericilik bazası və onun çevik və işlək mexanizmi hazırlanmışdır. Bununla yanaşı, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə infrastrukturun yenidən qurulması, sosial mühitin sağlamlaşdırılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması, milli valyutanın sabitliyinə nail olunması da əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi seçilmişdir. Hökumətin bu sahədəki siyasəti həm kapitalın dəyərinə və daxilolma mənbələrinə, həm də onun yerləşdirilməsi həyata keçirilən bazara əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 13-16
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 13-16
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

S.Abbasov investisiyanı müxtəlif formalı maliyyə və maddi sərvətləri sərbəst pul vəsaitləri qoyuluşu kimi ümumiləşdirir. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin strateji məqsədləri onun strateji investisiya mövqeyini rəsmi əks etdirən arzuolunan parametrlərdir ki, bunlar da həmin fəaliyyəti uzunmüddətli perspektivə yönəltməyə və onun nəticələrini qiymətləndirməyə imkan verirlər (Abbasov, 2009: 288).

İnvestisiya menecmenti sahəsində çoxlarımıza tanış olan amerika alimləri L.C.Qitman və M.D.Conk yazırlar ki, investisiya strategiyasının işlənib hazırlanması üçün investorlar vergi qanunvericiliyinin tələbləri nəzərə alınmaqla investisiya məqsədləri və proqramlarını, likvidliyə və pensiya təminatına tələbləri müəyyənləşdirməlidirlər (Gitman, Dzhonk, 1999: 1008).

Tanınmış professor T.Ə.Quliyevin təbirincə, ölkəmizdə investisiyanın idarə edilməsi yalnız ayrı-ayrı normalar və təminatlarla məhdudlaşmamalı, konseptual əsaslarla həyata keçirilməlidir. Başqa sözlə, bütün başqa ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın da "... həqiqi milli investisiya menecmenti formalaşmalıdır..." və hamı "... sistemli qaydada belə bir menecmentin işlək olmasını təmin etməlidir" (Quliyev, 2001: 518).

Bizim fikrimizcə, investisiyaya iqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşdırılması üçün zəruri olan maliyyələşdirilmənin həyata keçirilməsi obyekti kimi baxmaq olar.

Ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində bilavasitə dövlətin rolu danılmaz hesab edilir. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu fakt xüsusilə zəruridir. Yerli istehsalın inkişafına investorları cəlb etmək hədəfi ilə Azərbaycan hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet sahələrindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması hesab edilir. Dövlətin bu məsələyə diqqətlə yanaşmasının yekunu olaraq

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

ölkədə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha mütərəqqi rejimini formalaşdırmağa imkan verən səmərəli qanunvericilik bazası və onun çevik və işlək mexanizmi işlənib hazırlanmışdır. Aqrar sektorda investiyalaşma dövlət köməyinin çağdaş dünya paktikasına uyğun çoxşaxəli sisteminin formalaşdırılması ümdə vacib məsələdir. Bu vacib məsələnin çözülməsi kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına subsidiyaların verilməsini bilavasitə zəruriyyətə çevirir. Bazar iqtisadiyyati münaibətləri bərqərar olmuş ölkələrdə kənd təsərrüfatının sənayeləşdirilməsi hədəfilə vacib növ istehsal vasitələri ilə təminatla əlaqədar subsidiyalar geniş tətbiq edilmişdir. Dünya təcrübəsində dövlət büdcəsindən aqrar sahənin modernləşdirməsindən ötrü səmərəli subsidiyalar mexanizmi işlənib hazırlanmışdır. Aqrar iqtisadiyyatda modernləşdirmə üçün dövlət subsidiyaların tətbiqinin əsas istiqamətlərindən biri gübrələrin və zərərvericilərə qarşı kimyəvi mübarizə vasitələrinin yiyələnməsinə, toxumçuluğun, cins damazlıq işlərinin inkişafina çəkilən xərclərin bir hissəsinin dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına ödənilməsidir (Shilov, 2011: 12-137).

Xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına axınının gücləndirilməsi elmi-texniki tərəqqi sahəsində son nailiyyətlərin, yeni texnologiyaların aqrar sahəyə tətbiqinə və habelə qabaqcıl idarəçilik təcrübəsinin geniş yayılmasına imkanı genişləndirir. Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin təşəkkül tapdığı Azərbaycanda investisiya imkanlarının reallaşdıgı, xarici kapitalı cəlb etməkdən ötrü əlverişli investisiya mühitinin yaradıldığı hazırki durumda investisiya potensialının formalaşması və ondan istifadənin optimallaşması ilə əlaqədar bir sıra problem məsələlər hələ də tam şəkildəaydınlıq gətirirməmişdir. İqtisadi inkişafın strateji prioritetlərinin, investisiya qoyuluşunun proqnoz modellərinin hərtərəfli əsaslandırılması, aqrar sahənin müasirləşdirilməsinə barədə

investisiya layihələrinin səmərəliliyinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi, o cümlədən investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və stimullaşdırılması məsələsi elmi və praktik baxımdan vacibdir.

Ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlbinin stimullaşdırılmasında büdcə-vergi mexanizminin rolunun qiymətləndirilməsi məhz qurulan vergi siyasətinin təşkilindən birbaşa asılıdır. Respublikamızda həyata keçirilən büdcə-vergi siyasəti vergi dərəcələrinin nisbətən aşağı salınması və vergi güzəştlərinin tədqimi hesabına vergitutma bazasının əhatə dairəsinin böyüməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar və vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə və son yekunda qüvvədə olan iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətdən ibarətdir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, S. (2009). Maliyyə menecmentinin təşkili və təkmilləşdirilməsi problemləri (monoqrafiya). Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 288 s.
2. Gitman, L., Dzhonk, M. (1999). Osnovy investirovaniya. Per. s angl. INFRA. Moskva: Delo, 1008 s.
3. Quliyev, T. (2001). Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı, 518 s.
4. Shilov, A. (2011). Innovatsionnaya ekonomika. Zh-l “Voprosy Ekonomiki”, №1, s.127-137.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 17-22
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 17-22
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Fərid Cəfərov
Azərbaycan Universiteti
magistrant
farid.963 @cloud.com

KOMMERSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *kommersiya bankları, maliyyə durumu, maliyyə nəzarəti, innovativ inkişaf, vergi nəzarəti*
Keywords: *commercial banks, financial situation, financial control, innovative development, tax control*

Hal-hazırkı durumda çoxistiqamətli və müasir məzmunlu iqtisadi münasibətlərin bərqərar olması prosesi adi bir hala çevrilmişdir. Artıq qətiyyətlə vurgulamaq mümkündür ki, dünya təsərrüfatı sistemi vahid tam bir orqanizmə çevrilmiş və qlobal arenanın inkişafı yekununda hər hansı ölkə dünyadan təcrid olunmuş şəkildə özünün tərəqqisini və dayanıqlı təhlükəsizliyinə yiyələnmək iqtidarına sahibliyi şübhə dogurur. Bu bəhs etdiyimiz ümdə vasib məsələlər bank sistemində vergitutma və audit fəaliyyətinin labüdlüyünü gündəmə gətilir.

S.Abbasovun fikrinzə, bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin ümumiləşdirilmiş meyarlarının mövcudluğu maliyyə vəziyyətinin bütöv təsvirini yaratmağa və strateji inkişaf istiqamətlərini xarakterizə etməyə imkan verir. Səmərəliliyi qiymətləndirərkən, bank fəaliyyətinin və qəbul olunan idarəetmə qərarlarının nəticəliliyini xarakterizə edən mütləq və nisbi göstəricilərin məcmusu nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur (Abbasov, 2009: 288).

İndi isə bankın və bank menecmenti sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəricilərinə mövcud yanaşmaların təhlilini aparaq.

O.V.Yefimova və M.V.Miller bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə əməliyyat, investisiya və maliyyələ fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edən, aktivlər üzrə gəlirlilik, satışın rentabelliyi, öz kapitalının rentabelliyi və investisiyaların rentabelliyi göstəricilərindən ibarət gəlirlilik göstəriciləri sistemindən istifadə etməyi təklif edirlər (Yefimova, Melnik, 2006: 408). Fəaliyyətin səmərəliliyini kompleks şəkildə xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş göstərici kimi təşkilatın əməliyyat, investisiya və maliyyələ fəaliyyətini xarakterizə edən üç əsas göstəricinin funksiyası olan, xüsusi kapitalın rentabelliyindən istifadə etmək təklif olunur (Shcherbakova, 2007: 464).

Qarşıda gələn yaxın illərdə də bank sektorunun daha da möhkəmlənməsi gözlənilir. Ehtimal olunur ki, bankların xüsusi kapitalının artan səviyyəsi daha fəal surətdə əlavə malıyyə resursları ayırmağa imkan verir. Tədqiqatlardan məlum olur ki, bankirlər qlobal dünya malıyyə böhranı məqamında nizamnamə kapitallarının yüksəldilməsi boyunca nizamlayıcı orqanın tələbini yerinə yetirməklə, fəaliyyət dövriyyəsini bir qədər aşağı salmağa vadar edilmişlər ki, bu isə özlüyündə da mənfəətin azalmasına səbəb olmuşdur.

Mövcud zamanda respublikanın bir sıra bankları öz müştəri kontingentinə hesablarındakı pul vəsaitlərini operativ alması və məqsədlər çərçivəsində idarəolunması imkanları aid edilməklə bank məhsullarının təklifini reallaşdırır. Əsasən bu formada məhsullar "onlayn bankçılıq" və yaxud "məsafədən xidmət" adlanır. Bank internet-bank sistemini tətbiqi etməklə qeyri-faiz məsrəflərini əhəmiyyətli səviyyədə azaltmaq şansı qazanmışdır. Bank ofislərin saxlanılmasına, işçi kontingentinin maaşlarına, material xərclərinə və s. müəyyən dərəcədə qənaət edilə bilər. Bunun diqqətdə saxlanması ilə müştərilərə daha əlverişli faiz dərəcələrinin təklif imkanları, həmçinin əlavə xidmətlər və ya bonuslar xeyli genişləndirilir.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Göründüyü kimi, bankların innovativ inkişafdan başqa yolu yoxdur. Bəs bank sənayesində rəqəmsallıq nə deməkdir? Bank sektorundakı bəzi yeniliklərə nəzər salaq. Hazırda Azərbaycanın ən böyük bankları müxtəlif serverlərin inkişafına böyük diqqət yetirir və öz bizneslərini rəqəmsal sektora keçirirlər. Rəqəmsallaşdırmanın istifadə aspektinin mahiyyəti budur: sürət, proseslərin şəffaflığı, qarşılıqlı əlaqənin asanlığı. İnzibati və iqtisadi xərcləri azalan banklar üçün yaxşı və sərfəli, müştərilər üçün isə əlverişlidir.

Bəzi ekspertlərin fikrincə, zaman keçdikcə bankomatlar və terminallar ucqar ərazilərə köçəcək, bank departamentləri isə müştərilərlə müxtəlif tədbirlərin keçirildiyi məkana çevrilərək daha mürəkkəb məhsullarla məşğul olacaq və yaxud nisbətən az sayda gündəlik əməliyyatlar aparacaq. Məhz rəqəmsal mühit banklara müştərilərinə təklif ediləcək xidmət növlərini genişləndirməyə imkan verəcək. İndi konkret məsələlərin düzgün həlli yollarını tapmaq, öz metodlarını inkişaf etdirmək və ya başqaları tərəfindən yaradılmış və uğurla gerçəkləşdirilən texnoloji fəndləri tətbiq etmək vacibdir. Əsas məsələ odur ki, bizneslə 3D və 4D-ni birləşdirsin.

Rəqəmsal texnologiyaların banklarda tətbiqinə diqqət yetirçək şahidi ola bilərik ki, smartfonların yaranması məzmun və serverlərin mobil platformalara ötürülməsi tendensiyasını formalaşdırıb. Biz indi bu tendensiyaların nəticələrini hər addımda müşahidə edirik: mobil bank tətbiqləri; kütləvi informasiya vasitələrinin tətbiqi; kommunal xidmətlər; məhsulların satınalınması; bilet sifarişi. Yeni serverin inkişafı buna yaxşı nümunədir. Məsələn, bəzi banklar fond bazarlarına investisiya qoymaq üçün My Broker mobil proqramından istifadə edirlər. Bu əlavənin yeni versiyası interfeysə və mövcud məhsulların xəttinə və miqyasına görə əvvəlkindən fərqlənir. İstifadəçilər indi təkcə ölkə daxilindəki şirkətlərin səhmlərilə

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

deyil, həmçinin də xarici səhmlərlə, həmçinin əmtəə fyuçersləri, istiqrazları və valyutaları ilə ticarət edirlər.

Bank sistemində vergi nəzarəti istənilən sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətinin tərkib elementidir. Onun olmaması resurslardan səmərəsiz istifadəyə gətirib çıxara bilər ki, bu isə yekunda vəsait itkisinə gətirib çıxardar, belə ki, biznes strukturları dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsində çox vaxt podratçılara (subpodratçılara) çevrilirlər.

Eyni zamanda, dövlət strukturunda səmərəsizlik təşkilatın kommersiya strukturları üçün əldə etdiyi mənfəətin azalmasında, səlahiyyətlərin düzgün həyata keçirilməməsində və onlara həvalə edilmiş funksiyaların, xüsusilə dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyalarının ortaya çıxmasında özünü göstərir. Hər iki halda istehsal olunacaq məhsulun payı və ya göstərilən dövlət və özəl xidmətlərin vahidi artır və texniki xidmət xərcləriartır, eləcə də artımla əlaqədar qurumun müntəzəm strukturunda maliyyə cıxıntısı yaşana bilər (Bagirov, 2003: 512).

Hədəf seçdiyimiz ali məqsəd ölkəmizin bank sferasının post-neft zamanında stabil iqtisadi yüksəlişin əsas maliyyə təminatçısına istiqamətləndirməkdir. Mübaqiləsiz ki, bu yeni etapda bankların öz iş fəaliyyətini bütövlükdə və müstəqil özünəməxsus tərzdə qurması alı hədəfləri əlçatan etməkdə önəmli amil rolu səngiləyəcək. Qlobal bank risklərini araşdırıb ortaya çıxarmaq, mütənasibləşdirmək və minimumlaşdırmaqdan ötrü strategiyalara məxsus olmalı mərkəzi banklar da aid edilməklə müasir bank idarəçiliyində irəli sıralarda yerləşməsitam bank sisteminə aiddir. Bank riskini təyin edərkən çoxluq təşkil edən ekspertlər sadəcə olaraq bankların klassik funksiyasından ortaya çıxan kredit və yaxud likvidlik riskinin müalicəsinə baxırlar. Digərləri fırıldaqçılıq, təbii fəlakətlər kimi təsadüfi risklərin törətdiyi potensial və yaxud real itkilərin müəyyən edilməsinə fikir yetirirlər.

Beləliklə, analiz kəmiyyət göstəricilər sistemi şəklində ənənəvi bank alətlərini mərkəzin dəyərləndirilməsi və risklərin

nəzarətdə saxlanmasında yerləşdirir. Ümumiyyətlə, bank müəssisələri ödəmə bacarıgını qoruyub saxlamaqdan ötrü likvidlik riskini düzgün cilovlamaq məharətinə sahib olmalıdırlar. Bazar və maliyyələşdirmə likvidlik risklərini özlüyündə mürəkkəbləşdirir, beləki başqa investorlar maliyyələşdirmə problemilə üzləşdikdə satış çətinləşir və girovun satılması çətin olduqda maliyyə vəsaitinə yiyələnmək qəlizləşir.

İqtisadi sferada respublikamızda uğurla gerçəkləşdirilən məqsədyönlü islahatlar dövlətin idarəetmə funksiyalarının, xüsusən də vergitutma və audit fəaliyyətinin yenidən qurulmasını zəruririyyətə çevirir.

Bu yanaşmadan, beynəlxalq sferada vergi nəzarətinin təşkili praktikasının kompleks araşdırılması və onun ölkəmizdə tətbiqi imkanlarına aydınlıq gətirilməsi özlüyündə böyük önəm əks etdirir.

Mövcud durumda kommersiya banklarında maliyyə nəzarətinin effektivliyinin yüksəldilməsindən ötrü yalnız bu növ fəaliyyət istiqamətinin müasiryönlü texniki təchizat yox, habelə bu məkanda çalışan mütəxəssis-kadrların ixtisas səviyyəsinin önəmli dərəcədə yüksəldilməsi tələbi ortaya çıxır. Bir fakt əsnasında mövqe ortaya qoymaq lazımdır ki, vergi nəzarəti funksiyalarının reallaşmasının metodoloji ana sütununun təşkilatçısı timsalında çıxış edən maliyyə, vergi və mülki qanunvericiliyi təkmilləşdirmədən dövlət vergi nəzarət sistemində ugurlara imza atmaq real olmayacaq.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, S. (2009). Maliyyə menecmenti: təşkili və təkmilləşdirilməsi problemləri (Monoqrafiya). Bakı: “Elm və təhsil”, 288 s.
2. Yefimova, O., Melnik, M. (2006). Analiz finansovoy otchetnosti: Uchebnoye posobiye. 2-ye izd., ispr. i dop. M.: Izd-vo OMEGA-L, 408 s.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

3. Shcherbakova, G. (2007). Analiz i otsenka bankovskoy deyatel'nosti (na osnove otchetnosti, sostavlyayemoy po rossiyskim i mezhdunarodnym standartam). M.: Vershina, 464 s.
4. Bagirov, M. (2003). Banklar və bank əməliyyatları. Ali məktəblərdən ötrü dərslik. Bakı: “Nurlan”, 512 s.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 23-26
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 23-26
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Fuad Vəliyev
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
fuad.valiyev01@gmail.com

İQTİSADİYYATIN KLASTERLƏŞMƏSİ ŞƏRAİTİNDƏ BİZNESİN İNNOVASİYALI İNKİŞAFI

Açar sözlər: *biznes, innovasiyalı inkişaf, klaster siyasəti, investisiya fondu, kapital*
Keywords: *business, innovative development, cluster policy, investment fund, capital*

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin innovasiya siyasəti mühüm rol oynayır. Dövlətin innovasiya siyasəti bütövlükdə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişaf istiqamətlərininvə təsərrüfat subyektlərinin rəqabət mübarizəsi gedişatında mövqelərinin möhkəmləndirilməsinin innovasiya texnologiyalarının tətbiqindən və yeni innovasiya resurslarından səmərli istifadə olunmasından bilavasitə asılıdır. Qloballaşma, inteqrasiyalaşma, diversifikasiya və innovasiyalı inkişaf ilə şərtlənən müasir bazar iqtisadiyyatının inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri klasterləşmədir. Dövlət və iqtisadi subyektlər arasında qarşılıqlı fəaliyyətin yeni institusional forması olan klaster və klaster yanaşması sənaye siyasətinin uğurla reallaşdırılmasının mövcud mexanizmini təşkil edir (Porter, 2005: 608).

İqtisadiyyatın klasterləşməsi şəraitində innovasiyanın rolu və əhəmiyyəti artır, belə ki elmi-texniki tərəqqi, yüksək texnologiyalar ölkənin dayanıqlı, mənəvi, intellektual və sosial-iqtisadi inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradır. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmi kimi klasterlər biznes-cəmiyyətin təşkilinin ənənəvi formasına

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 23-26
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 23-26
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

çevrilmiş, məqsədyönlü klaster siyasəti aparılır və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti reytinqində onlar liderlik səviyyəsinə yüksəlmişdir. Klaster yanaşmasına əsaslanan dövlətin iqtisadi siyasəti ölkənin müəyyən ərazilərində klasterlərin yaradılması və inkişafına dəstək sistemini, sahələrin, müəssisələrin, regionların və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın effektivliyinin yüksəldilməsini özündə etiva edir.

Son illər bütün dünyada, o cümlədən AR iqtisadiyyatın klasterləşməsi prosesi sürətlə gedir. Sənaye-innovasiya klasterlərin yaradılması və inkişafının ən effektiv formalarının və yeni idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi sahəsində uğurlu xarici təcrübə qazanılmışdır. Belə ki, sənaye şirkətlərinin, elm və təhsil müəssisələrinin, yeniliklərin kommersiyalaşdı-rılmasının qarşılıqlı mexanizmi kimi sənaye-innovasiya klasterlərinin formalaşması və sahibkarlığın innovasiyalı inkişafı istiqamətində bir sıra Asiya ölkələrində, xüsusilə Yaponiyada və Cənubi Koreyada böyük irəliləyişlər müşahidə edilir (Rossiyskoye predprinimatel'stvo, 2013: 172).

İqtisadiyyatın klasterləşməsi innovasiyanın yeni formasının – "məcmu innovasiya məhsulunun" yaranmasına gətirib çıxarır. Klasterdə birləşmə müxtəlif planlı elmi və texnoloji ixtiraların təmərküzləşməsinə deyil, yeni biliklərin və texnologiyaların yayılmasının dayanıqlı sisteminin yaranmasına səbəb olur. Məhz klasterin bütün iştirakçıları arasında dayanıqlı əlaqə şəbəkəsinin formalaşması ixtiraların innovasiyaya transformasiyasiyasının katalizatoru kimi çıxış edir, innovasiya ilə rəqabət üstünlüyünə gətirib çıxarır.Biznesin innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının əsasını iqtisadi subyektlərin müxtəlif növ potensialının birləşdirilməsinə imkan verən təşkilati mexanizmin yaradılması təşkil edir. Məqsəd – sahibkarlığın ümumi inkişafına, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, regionların və bütövlükdə ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafına birgə səylə nail olunması üçün zəruri şərait yaratmaqdır.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 23-26
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 23-26
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Müəssisənin innovasiyalı inkişafında və ümumi daxili məhsulun artırılmasında həm müəssisənin, həm də dövlətin maraqlarını nəzərə alaraq innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin effektiv təşkilati mexanizminin qurulması innovasiya prosesinin iştirakçılarının maraqlarının balanslaşdırılmasına əsaslanmalıdır. Bütün iqtisadi subyektlərin maraqlarının balanslaşdırılmasına nail olunması dövlətdən tələb edir ki, iqtisadi subyektlərin, elm və təhsil müəssisələrinin dəqiq qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edən sistem formalaşdırsın. Bu isə klaster yanaşmasına əsaslanan innovasiyalı inkişafın effektiv mexanizmləri və alətlərindən istifadə edərkən mümkündür (Ekonomika i predprinimatel'stvo, 2015: 1178).

Beləliklə, milli innovasiya klaster sisteminin fəaliyyətinin effektivliyinin rəhni şirkətlərin bütün mülkiyyətçilərinin – innovasiya layihələrini işləyib hazırlayanların, innovasiya layihələrinin tətbiqi və reallaşdırılması ilə məşğul olan müəssisələrin mülkiyyətçilərinin, vençur investorların, milli innovasiya klasterlərinin qeydiyyata alındıqları Azərbaycan Respublikası subyektlərinin və novator-muzdlu işçilərin maraqlarının balanslaşdırılmasının təmin edilməsidir.

Milli innovasiya şirkətlərinin effektiv fəaliyyət mexanizminin qurulması prosesində onların investisiyalaşdırılması mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu konsepsiya çərçivəsində dövlətin və təbii resursları ixrac edən xüsusi şirkətlərin iştirakı ilə innovasiya fəaliyyətinə investisiyanın cəlb edilməsinin maliyyə-investisiya mexanizmi təklif olunur.

Məlum olduğu kimi, bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı təbii resursların ixracından bilavasitə asılıdır. Dünya bazarlarında situasiyanın dəyişilməsi birinci növbədə ixrac olunan təbii resursların qiymətlərində kəskin tərəddüdlərə səbəb olur ki, bu da öz növbəsində ölkədə inflyasiyanın artmasını şərtləndirir. Bütöv inflyasiya prosesi inkişaf edir, istehsalında ixrac olunan təbii resursların iştirak etdiyi məhsulların qiymətinin artması

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

müşahidə olunur. Bu, nəticədə kreditin faiz dərəcəsinin artmasına və kreditlərə əlçatanlığın azalmasına səbəb olur, eləcə də bütün təşkilatların maliyyə sabitliyini pozur və iqtisadi səmərəliliyini aşağı salır (Biznesin təşkili və idarə edilməsi, 2011: 464). Qarşılıqlı əlaqəli neqativ nəticələr innovasiya layihələrinin investisiyalaşdırılması riskini artırır, uzunmüddətli innovasiya layihələrinin investisiya cəlbediciliyini azaldır və eyni zamanda innovasiya sektoruna xarici kapital axınını ləngidir və yerli kapital axınını məhdudlaşdırır. Bütün bunlar dövlətin sosial-iqtisadi sabitliyini pozur və rəqabətqabiliyyətini aşağı salır.

Ədəbiyyat

1. Porter, M. (2005). Konkurentsiya: per.s angl. Moskva: Izdatel'skiy dom «Vil'yams», 608 s.
2. Rossiyskoye predprinimatel'stvo. (2013). № 14 (236), 172 s.
3. Ekonomika i predprinimatel'stvo. (2015). Moskva, № 6, 1178 s.
4. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. (2011). Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 464 s.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 27-30
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 27-30
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Hüseyn Əhmədov
Azərbaycan Universiteti
magistrant
huseyn .akhmatov22@gmail.com

BİZNESDƏ VERGİ NƏZARƏTİ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *maliyyə mexanizmi, vergi nəzarəti, vergi idarəçiliyi, vergi sistemi, biznes*
Keywords: *financial mechanism, tax control, tax administration, tax system, business*

Ölkəmizdə bazar iqtisadıyyatı münasibətlərinin bərqərar olması və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya prosesinin gücləndiyi, habelə maliyyə-sisteminin möhkəmləndirilməsi aparıcı yer aldıgı dovlət siyasətində müasir məqamda idarəetmənin başlıca elementi hesab edilən bu nəzarət növünün rolu getdikcə önəmli yer tutur. Təsadüfi vəziyyət deyil ki, mövcud məqamda maliyyə şəffaflığının təmini, mövcud olan nəzarət vasitələrinin günün tələblərinə uygunlaşdırılmasına və ümumi şəkildə maliyyə intızamının gücləndirilməsinə böyük töhvə verilir, sınaqdan ugurla çıxmış beynəlxalq praktikadan faydalanmaqla iqtısadi yüksəlişi ləngidən, qanunlara əməl etməyən və yekunda sosial ədalətsizlik yaradan qanundan kənar mübarizə tədbirləri son dövrlərdə Ölkə Prezidentinin imzaladıgı sərəncamlarda da öz parlaq nümunəsini tapmış olur.

Dövlətin iqtisadiyyata təsiretmə gücünə məxsus nəzarət sisteminin ən təsirlisi sayılan maliyyə-vergi nəzarətının başlıca hədəfi maliyyə ehtiyatlarının yaranması və səmərəli şəkildə məsrəfi prosesinin yetərincə görülməsinin təminə nail olmaqdan ibarətdir. Rastlaşdığımız arzuolunmaz maliyyə böhranı zamanında maliyyənin yerı və vəzifəsinin daha da

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 27-30
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 27-30
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

önəmli müstəviyə qalxdıgı üçün vergi siyasətinin rolu əhəmiyyətli şəkildə çoxalır. Belə olan tərzdə inzibati amiliyə söykənən iqtisadiyyatdan fərqlənən demokratik idarəçilik prinsiplərinə söykənən bazar iqtisadiyyatı münasibətləri dövründə dovlətin iqtısadi sferada funksiyaları əhəmiyyətli səviyyədə məhdudlaşır, dövlət iqtisadıyyata müstəqillik tədqim edir (Rzayev, 2011).

Vergilər hökümətləri inkişafa sərmayə qoymaq üçün lazım olan vəsaitlə təmin edir, yoxsulluğun aradan qaldırılması və dövlət xidmətlərinin göstərilməsi. Asılılığa kömək etmək üçün bir antidot təklif edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün lazım olan fiskal etibar və davamlılığı təmin etməklə artımı təşviq edir. Vergi sisteminin dizaynı həm də yerli və beynəlxalq sistemlərlə investisiya qərarları, o cümlədən şəffaflıq və ədalətlilik baxımından sıx bağlıdır. Gücləndirilməsi daxili resursların səfərbər edilməsi təkcə gəlirlərin artırılması məsələsi deyil, həm də bununla inklüzivliyi təşviq edən, yaxşı idarəçiliyi təbliq edən vergi sisteminin layihələndirilməsi, cəmiyyətin müvafiq gəlir və sərvət bərabərsizliyi ilə bağlı fikirlərini uyğunlaşdırır və sosial ədaləti təşviq etməklə bağlıdır (Musayev, Kəlbiyev, 2002: 324).

Vergitutma dövlətin səmərəli fəaliyyətinin gücləndirilməsinin tərkib hissəsidir. Hökümətlər və vətəndaşlar dairəsində sosial müqavilə arasında dialoqu təşviq etməklə dövlətlər və onların vətəndaşları üçün vergitutma prosesi daha effektiv və hesabatlı olmaq üçün dövlətlər mərkəzidir. Vergi nəzarəti tədbirlərin reallaşması gedişatında tam proseslərin hüquqi və iqtisadi səmtdən ciddi reqlamentləşdirilməsi, müasirliyi özüündə əks etdirən iqtisadi tələblərə rəgmən tərzdə vergi xidmət orqanlarının önündə yeni vəzifələrin qoyuluşu və bu səpkidə sair məsələlər bu xidmətin işinə yeni məzmun aşılamış və onların fəaliyyətin müəyyən dərəcədə qəlizləşdirmişdir. Respublikada vergi siyasətinin səmərəyönlü reallaşdırılmasından ötrü təşkilati məsələlərlə baglı tədbirlərin həmahəng sisteminin yaradılması çox

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

önəmlidir. Güman olunan ehtiyatları dövlət büdcəsinə tam məbləğdə səfərbərliyinə nail olmaq hədəfilə dövlət vergilərin toplanmasının qənaətbəxş şəkildə etibarlı mexanizminə məxsus olmaq tələbi ortaya çıxır (Belskiy, 2006: 56).

Araşdırma apardıgımız mexanizmləri içərisində vergi idarəçiliyi başlıca təşkiledicilərindən biri hesab edilir. Vergi idarəçiliyi dedikdə, vergi münasibətlərinin dövlət istiqamətdən idarə olunması sistemi nəzər dairəsində saxlanılır (Rzayev, 2008: 111). Vergi nəzarəti effektiv vergi idarəçiliyinin önəmli vasitələrindən biri desək yanlışlıga yol verməәrik. Onun başlıca hədəfi vergidən yayınma hallarının qarşısına sipər çəkmək və büdcə gəlirlərinin stabil daxilolmasının təminə yiyələnməkdir.

Bəllidir ki, respublikamızda vergi nəzarətini təkmilləşdirməyə tuşlanan tədbirlər öz parlaq nümunəsin ən çox mütəmadi günün tələbləri bazasında yenilənməkdə olan Vergi Məcəlləsindəki müddəalarda tapır. Burada isə hər şeydən öncə nəzarət tədbirlərini təkmilləşdirməklə, vergi ödəyicilərinə səmərəli nəzarət mexanizminin tətbiqi məsələsi diqqət dairəsində tutulmuşdur. Xüsusilə, son zamanlar dövlətin iqtisadi durumunun ümumi inkişafında prioritet istiqamətlərdən biri olaraq ölkəmizdə müstəqil sahibkarlığın davamlı inkişafindan ötrü hər cür zəruri şəraitin formalaşmasının elan etdiyini nəzərdə tutsaq, bu amilin vacibliyi daha da çoxalmış görünür. Habelə, iqtisadi müstəvidə, xüsusən də qeyri-neft sektoru tərəfdə möhtəşəm perspektivli infrastruktur layihələrinin gerçəkləşməsi hədəfilə maliyyə mənbəyi hesab edilən dövlət büdcəsinin gəlirlərində vergi daxilolmalarının əsas yerlərdə durmasını vurgulamaqla vergi nəzarəti işinin dürüst və effektiv təşkili düşündüyümuzdən də gərəkli məsələdir (Rzayev, 2013: 115).

Müasir idarəetmə sistemini vergi nəzarətsiz təsəvvür etmək olmaz. Əgər təsirli gücə malik vergi nəzarəti mövcuddursa, onda təsərrüfat subyektinin perspektivdə pozitiv fəaliyyət göstərməsinə zəmin yaranacaq. Maliyyə-vergi nəzarəti

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

müəssisənin iş fəaliyyətinin monitorinqi və ölçülməsindən ötrü kritik ola bilər. İstənilən biznesin ali məqsədlərindən biri qazanc əldə etməkdir. Menecerlər misal üçün, həddindən yüksək xərclərdən ötrü gəlir hesabatlarını diqqətlə analiz apara bilərlər. Onlar habelə mütəmadi məsrəfləri qaşılamaq məqsədilə lazımi qədər pulun olmasını (borc səviyyələrinin çox artıq olmamasını) və ya aktivlərin məhsuldar qaydada istifadəsini təmin etmək hədəfilə bəzi maliyyə nisbəti testi həyata keçirə bilərlər (Khanysh, 2018). Ənənəvi maliyyə nəzarəti tədbirlərinə menecerlər nisbət analizi, büdcə təhlili və pul axınlarının hərəkətinə dair hesabat sənədləri aid etmək iqtidarındadırlar. Bu əmsallar, menecerlərin şirkətin aktiv, borc, inventar və bəyənmələrini nə səviyyədə məqsədəuygun və gəlirliliklə yararlanmagı izləməkdən ötrü daxili nəzarət cihazları kimi əmsallardan istifadəsini gerçəkləşdirməyi xatırlatmaq üçün burada qısaca təsvir edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Rzayev, Z. (2011). Vergi planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması. Bakı.
2. Musayev, A., Kəlbiyev, Y. (2002). AR vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Bakı, 324 s.
3. Belskiy, K. (2006). Nalogovaya sistema: osnovnyye printsipy, elementy. № 9, 56 s.
4. Rzayev, Z., Xəlilov, Ş. (2008). İqtisadi tərəqqi və vergi siyasəti. Bakı: "Çaşıoğlu", 272 s.
5. Rzayev, P. (2013). İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Bakı: "İqtisad Universiteti", 392 s.
6. Khanysh, L. (2018). Sovershenstvovaniye sistemy kontrolya na predpriyatii. M.: KNORUS.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 31-34
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 31-34
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Könül Həşimli
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
konul.hashimli888@mail.ru

MÜƏSSİSƏNİN PUL AXINLARININ HƏRƏKƏTİ BARƏDƏ HESABATLARA MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ

Açar sözlər: *pul axınları, maliyyə böhranı, xəzinədarlıq sistemi, maliyyə nəzarəti pul axınları*
Keywords: *cash flows, financial crisis, treasury system, financial control, cash flows*

Müasir bazar iqtisadiyyatında pul vəsaitləri ən defisit resurslardan biridir, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyətinin uğurları onlardan daha səmərəli istifadədən çox asılıdır. Pul vəsaitlərinin hərəkətini xarakterizə edən göstəricilərin köməyilə şirkət əlavə gəlirin alınması və özünü maliyyələşdirmənin təmin edilməsi imkanlarını aşkara çıxara bilər. Hətta qlobal maliyyə böhranı şəraitində də istənilən şirkət özünun inkişafı ilə əlaqədar strategiya və taktikasının seçimində müstəqildir, özünü maliyyələşdirməni əsas hədəf kimi qarşına məqsəd qoyur. Təsərrüfat subyeklərində mütəmadi şəkildə pul axinlarının yerdəyişməsi baş verir. Səmərəli investisiya qoyuluşu ilə əlaqəli olan texnoloji təkmilləşdirmələr, inflyasiya, faiz dərəcəsinin dəyişməsi, vergi orqanlarında tətbiq olunan yeniliklər şirkətdə pul vəsaitlərinin dövriyyəsinə bilabasitə öz təsirini göstərir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda "pul axınları" məfhumuna müxtəlif yanaşmalar vardır. Məsələn, amerika alimi Dj.K.Van Xorn qeyd edir ki, firmanın pul vəsaitlərinin hərəkəti fasiləsiz prosesdir. Firmanın aktivləri pul vəsaitlərinin həqiqi istifadəsini, passivləri isə həqiqi mənbəyləri ifadə edir. Pul vəsaitlərinin miqdarı

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

məhsulun satışı, debitor borclarının ödənilməsi, kapital məsrəfləri və maliyyələşmənin həcmindən asılı olaraq vaxtaşırı dəyişilir (Khorn, 2006: 1232).

Pul axınları şirkətin inkişafının dəyər göstəricilərinə aiddir, belə ki onlar rəqabətə davamlı məhsul istehsalı, innovativ texnologiyaların tətbiqi və yeni bazarlara çıxış üçün şirkətin sərəncamında olan pul vəsaitlərinin həcmini göstərirlər. Beləliklə, pul axınları şirkətin sərbəst investisiyalaşdırmaq, ehtiyat fondları yaratmaq və mənfəətdən investisiya şəklində istifadə etmək qabiliyyətini əks etdirir. Pul vəsaitlərinin fasiləsiz hərəkətinin daima həyata keçirilməsi şirkətin bazar mövqeyinin möhkəmləndirilməsinin vacib şərtidir. Bununla əlaqədar şirkətin pul axınlarının idarə edilməsi metodlarının təzələnməsi və təşkilati-funksional mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tələb olunur.

Pul vəsaitlərinin vəziyyəti haqqında hesabat geniş informasiya əhəmiyyətinə malikdir. Belə ki,bu məlumatlardan investorlar və maliyyə menecerləri lazımınca faydalanırlar, bıznesmenlər isə əlavə aktivlərin yaradılması, borcların vaxtında ödənilməsi və yeni gəlirli kapital qoyuluşu baglı olan məsələlərin həllində faydalı olur. Müəssisələrdə pul vəsaitləri əsas fondlara yiyələnməkdə, əmtəə ehtiyatlarının formalaşması, debitor borclarının yaradılması və başqa təyinatlar üzrə istifadə edilə bilər. Pul vəsaitlərinin dövriyyəsi nəticəsində istehsal-kommersiya tsikli cərəyan edir və sonda onunla da yekunlaşır. Şirkətin bütün maliyyə fəaliyyətinin tsikli nəticəsində pul ehtiyatları müxtəlif aktivlərə, məhsulun satışı dövrundə debitor borclarına çevrilir.

Təşkilati-iqtisadi mexanizmin müxtəlif aspektləri həm milli və həm də xarici iqtisadçıların əsərlərində tədqiq edilmişdir. İ.T.Balabanov müəssisənin təşkilati-iqtisadi mexanizmi dedikdə maliyyə mexanizmi – maliyyə resurslarının təşkili, planlaşdırılması, stimullaşdırılması və istifadə edilməsini ifadə edən maliyyə alətlərinin fəaliyyət sistemi başa düşür (Balabanov, 2000: 208).

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 31-34
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 31-34
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

M.V.Romanovski pul axınını müəyyən vaxt kəsiyində firmanın pul vəsaitlərinin hərəkətinin nəticəsi, yəni dövr ərzində ümumi şəkildə bu pul vəsaitlərinin daxil olması və onların ödənişi arasındakı fərq kimi səciyyələndirir (Finansy predpriyatiy: Uchebnik, 2000: 528).

Dövlət sektorunda aparılan qlobal iqtisadi islahatlar maliyyə sektorunda da ciddi islahatların həyata keçirilməsini tələb edirdi. Bu isə öz növbəsində bazar münasibətlərinin formalaşması zamanı dövlətin iqtisadiyyata əsas təsir mexanizmi və əsas maliyyə bazası kimi istifadə etdiyi büdcə sisteminin təkmilləşdirilməsini, səmərəli və tarazlaşdırılmış büdcə siyasətinin hazırlanmasını sürətləndirdi. Maliyyə sektorunda aparılan islahatlar zamanı alternativi olmayan icra mexanizminin – büdcənin kassa icrasının xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq etmişdir (Abbasov, 2022: 271).

Hal-hazırda valyuta bazarında proqnozlaşdırılan iri həcmli valyuta təzyiqi şəraitində manatın məzənnəsinə və ölkənin strateji xarici ticarət şəraitində neqativ təsirini neytrallaşdırmaq üçün valyuta bazarında aktiv sterilizasiya siyasəti həyata keçirilməlidir. Məhz buna görə qiymətli kağızlar bazarının effektliyi ondan ibarətdir ki, əhalinin əlində olan sərbəst pul kütləsi qiymətli kağızlara investisiya edilməklə inflyasiyanın qarşısı xeyli dərəcədə alına bilər. Digər tərəfdən, əsas amillərdən biri də odur ki, ölkəyə daxil olan pul vəsaitlərinin qonşu ölkələrin qiymətli kağızlar bazarına yerləşdirilməsi həyata keçirilsin.

Təcrübə göstərir ki, hər hansı bir ölkədə yüksək işsizlik şəraitində məcmu xərclərin dəyişməsi qiymətlərin ümumi səviyyəsinə çox cüzi təsir göstərdiyi bir şəraitdə məhsul istehsalına isə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Məşğulluğun səviyyəsi yüksək olan şəraitdə isə məcmu məsrəflərin artması qiymətlərin ümumi artımına səbəb olur. Belə halda inflyasiyanı nəzarətdə saxlamaq üçün məcmu xərcləri daimi nəzarətdə saxlamaq lazımdır. Pul axınlarının idarə edilməsi

şirkətin strateji məqsədinə nail olmaq üçün pul axınlarına fasiləsiz təsir edən metodlar, alətlər və spesifiq priyomların məcmusundan istifadə vasitəsilə həyata keçirilən mürəkkəb prosesdir.

Ədəbiyyat

1. Khorn, V., Dzheyms, K., Vakhovich, M., Dzhon, M. (2006). Osnovy finansovogo menedzhmenta. M.: OOO «ID Vil'yams», 1232 s.
2. Balabanov, I. (2000). Finansovyy analiz i planirovaniye khozyaystvuyushchego sub'yekta. Moskva: Finansy i statistika, 208 s.
3. Finansy predpriyatiy: Uchebnik. (2000). Pod red. M.V.Romanovskogo. Spb: «Izdatelskiy dom Biznes – press», 528 s.
4. Abbasov, S. (2022). Maliyyə menecmentinin nəzəri və praktiki məsələləri”. Bakı: “Elm və təhsil”, 271 s.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 35-38
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 35-38
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Seymur Əmrahov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
seymurmurahov33@gmail.com

MÜƏSSİSƏDƏ MALİYYƏ MENECMENTİNİN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *maliyyə menecmenti, maliyyə, pul axınları, maliyyə strukturu, maliyyə alətləri*
Keywords: *financial management, finance, cash flows, financial structure, financial instruments*

Milli istiqlalına yenidən qovuşan və dünya iqtisadiyyatına sürətlə inteqrasiya edən Azərbaycan Respublikası iqtisadi sistemin başqa sahələri ilə birgə maliyyə sektorunda da əsaslı yeniləşmələri ugurla həyata keçirir və şübhəsiz ki, dayanaqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün maliyyə sektorunun hərtərəfli təşəkkülü prosesi daha da sürətlənir. Bu baxımdan maliyyə sektorunda islahatların davamı – maliyyə resurslarının çevik axınının təmin edilməsinə, real sektorun maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatının optimal ödənilməsinə və s. imkan yaradan tədbirlərin gerçəkləşməsi xüsusilə zəruridir. O cümlədən, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının formalaşması, istifadəsi və səmərəli idarə olunması dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin qarşısında duran prioritet məsələlərdən biridir.

İstifadə olunması yolu ilə pul axınlarını effektiv idarə edilməsini öyrənən elmdir (Abbasov, 2009: 288).

Müasir dövrdə maliyyə menecmentində müəssisənin korporativ strategiyasının formalaşması və həyata keçməsi prosesində istehsal, marketinq, innovasiya və maliyyə metodlarından istifadəni nəzərdə tutan məqsədli-hədəflənmiş idarəetmə tətbiq edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, şirkətin

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

dəyərinin idarə olunmasında istifadə edilən maliyyə metodları kompleks, inteqrasiyalaşmış xarakter daşıyır və menecmentin digər metodlarına bilavasitə təsir göstərir.

"Maliyyə menecmenti" termini iqtisadi leksikona son dövrlrdə daxil olmuşdur ki, bunu da iqtisadi ədəbiyyatda aktiv və öhdəliklərin idarə olunması, biznes planın tərtibi, maliyyə hesabatlarının təhlili, qiymət siyasətinin işlənib hazırlanması və s. zəruriliyi ilə izah edirlər. "Maliyyə menecmenti" termini tərcümədə "maliyyənin idarə olunması"anlamına gəldiyindən , bunun ABŞ-da, Avropada necə şərh edildiyini bilmək heç də maraq dairəsi kəsb etmir. Maliyyə menecmenti investisiya qərarlarının qəbul edilməsi və bundan ötrü maliyyə mənbələrinin tapılması elmi və bacarığı kimi təqdim edilir (Quliyev, 2001: 518).

Müasir qərb ədəbiyyatında “maliyyə” anlayışına və son dərəcə praqmatik tərif verilir. Oksford lüğətində maliyyə anlayışının mahiyyəti aşağıdakı kimi təsvir edilir:

- pullarla mübadilə və onların idarə edilməsi təcrübəsi;
- hər hansı layihədə iştirak edən kapital, hansıki yeni iş başlamaqdan ötrü alınması zəruri olan kapital;
- xüsusi maliyyə şirkəti yaratmaq məqsədilə alınan pul borcu.

Vaxtilə Dj.M.Keyns “maliyyə” anlayışına kapitalın pul forması kimi baxmışdır. Bir sıra müasir qərb alimləri “maliyyə” anlayışını məhz bu mövqedən şərh edirlər (Keyns, 1993: 511).

Z.Bodi və R.Merton “maliyyə” anlayışını daha ətraflı açıqlayırlar: “Maliyyə-müəyyən vaxt kəsiyində defisit pul resurslarının xərclənməsi və daxil olması prosesini adamların necə idarə etməsi haqqında elmdir” (Biznes Oksfordskiy slovar, 1995: 18). Bu müəyyənləşdirməni tam müasir və əsaslandırılmış, praktiki qəbul edilən saymaq olar.

Maliyyə menecmenti-müasir metodlardan istifadə edərək şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəli idarə edilməsinə

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 35-38
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 35-38
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

yönəldilmiş peşəkar fəaliyyət növüdür. *Maliyyə menecmentinə aşağıdakı məsələlər daxildir:*

- müxtəlif maliyyə alətlərindən istifadə etməklə şirkətin maliyyə siyasətinin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- maliyyə məsələləri üzrə qərarlar qəbul edilməsi, onların dəqiqləşdirilməsi və həyata keçirilməsi metodlarının işlənib hazırlanması;
- şirkətin maliyyə hesabtlarının tərtib edilməsi və analitik təhlilinin aparılması vasitəsilə informasiya təminatı;
- investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi və investisiya portfelinin formalaşması, maliyyə planlaşdırılması və nəzarət;
- şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsi aparatının təşkili.

Pul axınlarının idarə olunmasının mahiyyəti, məqsədi və vəzifələrini müəyyənləşdirmək üçün maliyyə menecmenti barədə tanınmış iqtisadçı alimlərin müxtəlif baxışlarına nəzər salmaq lazımdır. Pul axınlarının maliyyə menecmentinin obyekti odması barədə düzgün fikir İ.T.Balabanovun əsərində şərh edilmişdir. Müəllif hesab edir ki, maliyyə menecmenti maliyyə resurslarının hərəkəti prosesində təsərrüfat subyektləri arasında baş verən maliyyə münasibətlərinin və maliyyə resurslarının hərəkətinin idarə olunmasına yönəldilmişdir.

Beləliklə, sadalanan çoxsaylı baxışlarda pul axınlarının idarə olunması maliyyə menecmentinin obyekti kimi qəbul edilməsi barədə vahid fikir yoxdur (Balabanov, 2000: 218).

Bizim fikrimizcə, maliyyə menecmentinin obyektinin seçilməsi xüsusi müzakirə tələb edir, çünki bir çox nəzəri və metodoloji məsələlərin həlli ondan asılıdır. Maliyyənin idarə olunması obyekti həddindən ziyada müxtəlif ola bilər və onun seçilməsi təsərrüfat subyektinin maliyyə siyasətindən və qarşıya qoyulan idarəetmənin məqsədlərdən bilavasitə asılıdır. Bir çox hallarda maliyyə menecmentinin obyekti kimi müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində baş verən

pul vəsaitlərinin və fondların dövriyyəsi çıxış edir. Lakin maliyyə menecmentinin obyekti anlamında maliyyə resursları dominatlıq edir ki, bu tamamilə düzgündür: müəssisə öz fəaliyyətini yalnız maliyyə resurslarının kifayət qədər olanda həyata keçirə bilər, həm də geniştəkraristehsal daima maliyyə resurslanının formalaşması, bölgüsü, yenidənbölgüsü və istifadəsi prosesinin davam etdirilməsini nəzərdə tutur.

Fikrimizcə, maliyyə menecmentinə sadaldıgımızları aid etsək yanlışlıga yol verməriк aşağıdakılar daxildir:

- fərqli maliyyə alətlərindən yararlanaraq müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- müəssisənin maliyyə hesabatlarının tərtibi və təhlili vasitəsilə informasiya təminatı;
- investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi və investisiya portfelinin formalaşması; kapitala xərclərin qiymətləndirilməsi; maliyyə planlaşdırılması və nəzarət;
- müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsi aparatının təşkili.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, S. (2009). Maliyyə menecmenti: təşkili və təkmilləşdirilməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: “Elm və təhsil”, 288 s.
2. Quliyev, T. (2001). Menecmentin əsasları. Bakı, 518 s.
3. Keyns, Dzh. (1993). Izbrannoye proizvedeniya: per. s. angl. Moskva, 511 s.
4. Biznes Oksfordskiy slovar. (1995). Moskva: Izd-vo RGTU, Voprosy organizatsii finansovogo upravleniya na predpriyatii, 18 s.
5. Balabanov, I. (2000). Finansovyy analiz i planirovaniye khozyaystvuyushchego sub'yekta. Moskva: Finansy i statistika, 208 s.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 39-44
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 39-44
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Emil Qəhrəmanov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
emilemin14@gmail.com

SAHİBKARLIĞIN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏ MEXANİZMİ

Açar sözlər: *investisiya fəaliyyəti, kapital qoyuluşu, investisiya mühiti, sərmayə qoyuluşu, sahibkarlıq*
Keywords: *investment activity, capital investment, investment environment, investment, ownership*

Müasir bazar iqtisadiyyatı modelinin əsas təşkiledicisi sahibkarlığın yüksək inkişaf səviyyəsi hesab edilir. Sahibkarlıq yeni sosial təbəqənin yaranmasına, istehlak bazarında azad rəqabət mühitinin və çeşidli mülkiyyət formalı çoxnövlü təsərrüfat subyektlərinin formalaşmasına, əhalinin rifah halının yuksəldirilməsinə gətirib çıxarır. Dövlət bir sıra ictimai sahibkarlıq strukturları ilə birlikdə kiçik sahibkarlığın normativ-hüquqi bazasının və onun inkişafına maliyyə-kredit və investisiya dəstəyinin təkmilləşdirilməsi üzrə müəyyən işlər görmüş, kiçik sahibkarlıq sferasında regionlararası və beynəlxalq əlaqələr qurmuş, dövlətlərarası və beynəlxalq müqavilələr bağlamışdır. Kiçik sahibkarlıq sferasında sosial, iqtisadi, maliyyə və əmək prosesləri sahəsində ixtisaslaşmış bir sıra elm mərkəzləri yaradılmışdır (Abbasov, Abbasov, 2021: 384).

Dövlət müstəqilliyinə nail olduqdan sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının üzləşdiyi ən fundamental problemlərdən biri ölkənin iqtisadi artım potensialını müəyyən edən kapital qoyuluşunun həcminin kəskin olaraq aşağı düşməsi olmuşdur. Ölkədə investisiya fəallığının aşağı olması, iqtisadiyyatın bir çox sahələrinə yönəldilən investisiyanın həcmində azalma meylinin

saxlanması və s. kimi ciddi böhranlı amillərlə səciyyələnən Azərbaycanın iqtisadi gerçəkliyi mahiyyətcə yeni mərhələnin möhkəm təməlinin formalaşdırılmasını tələb edirdi. Bazar prinsiplərinə əsaslanan sosial-iqtisadi siyasət kursu investisiya sahəsində köklü dönüş üçün xeyli imkanlar yaratmışdır.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı təsərrüfat subyektlərindən bir tərəfdən, dəyişkən iqtisadi mühit şəraitində stabil və dayanaqlı inkişafın təmin olunmasını, digər tərəfdən isə onların istehsal etdikləri məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını tələb edir. Bütövlükdə cəmiyyətin və onun ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin inkişaf etdirilməsi üçün ağırlıq mərkəzi milli gəlir artımını təmin edən geniş təkrar istehsalın üzərinə düşür. Bu artımı təmin edən əsas vasitələrdən biri investisiya qoyuluşu prosesi, həmçinin investisiyaların gerçəkləşməsi üzrə praktiki fəaliyyətin məcmusu olan investisiya fəaliyyətidir. Qeyri-neft sektorunda investisiya fəaliyyətinin dinamik və səmərəli inkişafı ölkə iqtisadiyyatının stabil inkişafının əsas şərti hesab olunur.

Ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin xüsusi rolu vardır. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu xüsusilə zəruridir. Yerli istehsalın inkişafına investorları cəlb etmək üçün Azərbaycan hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması olmuşdur. Dövlətin bu məsələyə diqqətlə yanaşması nəticəsində ölkədə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha səmərəli rejimini formalaşdırmağa imkan verən mükəmməl qanunvericilik bazası və onun çevik və işlək mexanizmi hazırlanmışdır. Bununla yanaşı, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə infrastrukturun yenidən qurulması, sosial mühitin sağlamlaşdırılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması, milli valyutanın sabitliyinə nail

olunması da əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi seçilmişdir. Hökumətin bu sahədəki siyasəti həm kapitalın dəyərinə və daxilolma mənbələrinə, həm də onun yerləşdirilməsi həyata keçirilən bazara əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Uzunmüddətli gələcəkdə təsərrüfat subyeklərinin effektiv fəaliyyət göstərməsi, strateji inkişaf tempinin təmini və rəqabət qabiliyyətinin artırılması əhəmiyyətli tərzdə onun investisiya fəallığı və investisiya fəaliyyətinin diapazonu ilə müəyyənləşir. Təsərrüfat subyeklərinin investisiya fəaliyyətinin reallaşmasıla bağlı kompleks məsələlərin çözülməsi investisiya siyasətinin əsaslandırılması, onun daha düzgün effektiv istiqamətləri və formalarının seçilməsi, real maliyyə investisiyasının məqsədyönlü portfelinin işlənib hazırlanması sahəsində effektiv idarəetmə qərarlarının qəbulunu zəruləşdirir.

Tanınmış professor T.Ə.Quliyevin təbirincə, ölkəmizdə investisiyanın idarə edilməsi yalnız ayrı-ayrı normalar və təminatlarla məhdudlaşmamalı, konseptual əsaslarla həyata keçirilməlidir. Başqa sözlə, bütün başqa ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın da “... həqiqi milli investisiya menecmenti formalaşmalıdır...” və hamı “... sistemli qaydada belə bir menecmentin işlək olmasını təmin etməlidir” (Quliyev, 2001: 518).

Ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində bilavasitə dövlətin rolu danılmaz hesab edilir. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu fakt xüsusilə zəruridir. Yerli istehsalın inkişafına investorları cəlb etmək hədəfi ilə Azərbaycan hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet sahələrindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması hesab edilir. Dövlətin bu məsələyə diqqətlə yanaşmasının yekunu olaraq ölkədə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha mütərəqqi rejimini formalaşdırmağa imkan verən səmərəli qanunvericilik bazası və onun çevik və işlək mexanizmi işlənib

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 39-44
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 39-44
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

hazırlanmışdır. Movcud maddi-texniki potensialın dəyişilməsi və təzələnməsinə, eləcə də yeni məhsulun işlənməsi və buraxılmasına səmtlənən investisiya innovasiya investisiyası, yaxud kapital qoyuluşu kateqoriyasına aid edilir.

Ölkə iqtisadiyyatı son illər dinamik inkişaf edir və respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində qarşıda duran ümdə vacib vəzifələr uğurla həyata keçirilir. Əminliklə deyə bilərik ki, qeyri-neft sahələrinin inkişafı üzrə yüksəliş müşahidə olunmaqdadır. Bu sektorda aparıcı sahələrdən biri aqrar sahədir. Aqrar sahənin dinamik inkişafı burada yüyüdülən ardıcıl və məqsədyönlü islahatların məntiqi yekunudur. Biznesin inkişafında maliyyə-kredit mexanizminin istər təşkilatı, istərsə də iqtisadi məsələlərindən dolgun istifadə edilməsı onun dayanıqlı, rəqabət qabiliyyətli yüksəlişinin təmin etmişdir. Aqrar sektorda biznesin inkişafına ilbəil artan investisiya qoyuluşları sahənin yeni texnoloqiyalarla məhsul istehsalına əlverişli imkan yaradır. Kənd əhalisinin illər boyunca artan pul gəlırləri regionların real iqtisadi inkişaf dinamikasını subut edən başlıca amillərdən biridir. Sahibkarlığın inkişafına yatırılan investisiyalar, ölkə əhalisinin ərzaq məhsuları ilə daha tam təminatına əlverişli şərait yaratmışdır (Aqrar sahə modernləşmə dönəmində: problemlər və onun həlli yolları (kollektiv monoqrafiya), 2009: 505).

İnvestisiya-maliyyə resurslarının cəlb edilməsi prosesində müxtəlif stimullaşdırıcı maliyyə, büdcə-vergi mexanizmləri və ölkənin maliyyə siyasətinin əsasını təşkil edən əlverişli investisiya mühiti və "investisiyaların optimallaşdırılması proqramları"nın işlənib hazırlanması dövlətin əhəmiyyət kəsb edən stimulyatoru kimi ölkənin iqtisadi artımında geniş istifadə edilir. Ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlbinin stimullaşdırılmasında büdcə-vergi mexanizminin rolunun qiymətləndirilməsi məhz qurulan vergi siyasətinin təşkilindən birbaşa asılıdır. Respublikamızda həyata keçirilən büdcə-vergi

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 39-44
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 39-44
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

siyasəti vergi dərəcələrinin nisbətən aşağı salınması və vergi güzəştlərinin tədqimi hesabına vergitutma bazasının əhatə dairəsinin böyüməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar və vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə və son yekunda qüvvədə olan iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətdən ibarətdir («İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1995).

Şirkətin istehsal-kommersiya təcrübəsi təsdiq edir ki, eyni tip kapital qoyuluşu variantı öz aralarında çox zaman rəqabət aparırlar. Şirkətin investisiya davranışında mənfəətin vaxtaşırı bölgüsü əhəmiyyətli rol oynayır. Maliyyə vəziyyətindən asılı olaraq şirkətin rəhbəri ayrı-ayrı dövrlərdə, investisiya prosesinin idarə edərək, kapital qoyuluşuna müxtəlif mənfəət norması qoyur. Hər bir sahibkar güzəştli sahibkarlığın müxtəlif formalarının mövcudluğu haqqında aydın təsəvvürlü olmalıdır. Belə ki, onlardan istifadə edərək bazara inamla daxil ola və davamlı inkişaf edə bilər. Güzəştli sahibkarlığın bütün formaları və dövlət dəstəyi ölkədə onun sürətlə inkişafına və bazar şəraitində biznesin peşəkar təşkili səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Güzəştli sahibkarlığın formalarına kiçik müəssisələrin assosiasiyası, biznes-inkubatorlar, texnoparklar və biznes-parklar, eləcə də françayzinq daxildir (Abramov, 2002).

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına daxili və xarici investisiyaların artırılmasını, onların düzgün strukturunu müəyyən edilməsi və ya müəyyən bir iqtisadi sahəyə qoyulmasını həyata keçirmək məqsədilə dövlət müxtəlif istiqamətlərdə öz iqtisadi siyasətini həyata keçirir. Bu səbəbdən istehsal ediləcək əməyə tələb ilə əlaqədar müəssisənin istehsal gücünə, dövlətin tətbiq etdiyi maliyyə, pul, xarici ticarət və qiymət siyasəti olduqca böyük təsir edir. İnvestisiya fəallığı və onun nəticəsi iqtisadiyyatın artan templə inkişafına zəruri ilkin

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

şərtlər yaratmaq və ümumilikdə götürüldükdə, investisiya qoyuluşu üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması üçün qarşıya qoyulan məqsədlərin reallaşdırılmasına geniş imkanlar açır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A., Abbasov, S. (2021). "Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi". Dərslik-monoqrafiya, 384 s.
2. Quliyev, T. (2001). Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı, 518 s.
3. Aqrar sahə modernləşmə dönəmində: problemlər və onun həlli yolları (kollektiv monoqrafiya). (2009). İ.e.d. İ.N.Alıyevin rəhbərliyi və redaktorluğu ilə. Bakı, 505 s.
4. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1995). Bakı.
5. Abramov, S. (2002). Upravleniye investitsiyami v osnovnoy kapital. Moskva: Ekzamen.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 45-48
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 45-48
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Elmin Məmmmədov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
elminelmin64@gmail.com

TRANSMİLLİ ŞİRKƏTLƏRİN İNNOVASİYA STRATEGİYASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *xarici investisiyalar, rəqabət qabiliyyəti, qloballaşma prosesləri, beynəlxalq iqtisadiyyat, transmilli şirkətlər*

Keywords: *foreign investments, competitiveness, globalization processes, international economy, multinational companies*

Ölkə iqtisadiyyatın şaxələndirilmiş inkişafı və elmi-texniki potensialın fəallaşdırılması istiqamətində reallaşdırılan sistemli və davamlı tədbirlərdə korporativ idarəetməyə prioritetlik verilir. Həyata keşirilən iqtisadi və institusional islahatlar, ölkənin bazar iqtisadiyyatı siyasətinin prioritetlərini şərtləndirməklə yanaşı, eyni zamanda qloballaşma dövrünün, o cümlədən kəskinləşən rəqabət mühitinin tələbləri nəzərə alınmaqla, innovasiyalı-intensiv istehsalın bərqərar olmasından ötrü korporativ idarəetmə alətlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində vacib addımlar atır. Bu baxımdan müxtəlif mülkiyyət formalı şirkətlər üçün bərabər və əlverişli inkişaf imkanları yaradılmalı, onların səmərəli idarə edilməsi sistemində innovativliyə üstünlük verilməlidir (Abbasov, Abbasov, 2017: 456).

İnnovasiya sahibkarlığın effektiv inkişafının əsası sayılır, artıq kommersiya məhsulu mərhələsinədək çatdırılmış yeni bilik və texnologiyaların biznesdə istifadəsini nəzərdə tutur. İnnovasiyaların bölüşdürülməsini təkcə ayrı-ayrı müəssisələr

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 45-48
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 45-48
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

arasında deyil, həm də regionlar arasında qarşılıqlı əlaqəni inkişaf etdirmək vasitəsilə reallaşması zəruridir. İqtisadi ədəbiyyatda regional innovasiya əlaqələrinə fərdi müəssisələrdən ölkənin bütün iqtisadi sistemi üzrə yayılan innovasiyanın stimullaşdırıcısı kimi baxılır.

"İnnovasiya" anlayışını iqtisadi ədəbiyyata ilk dəfə Avstriya mənşəli amerika iqtisadçısı Y.Şumpeter gətirmişdir. O, innovasiyaya iqtisadi böhranın aradan qaldırılmasının mühüm vasitəsi kimi baxmışdır. İşgüzar aktivliyin uzun konyuktur dalğa nəzəriyyəsinin məhsulun qiymətinin artması ilə deyil, innovasiyanın yaradılması və tətbiqi hesabına təsərrüfat prosesində dəyişikliklərlə əlaqədar böhrandan istehsal sisteminin çıxarılmasının yeni imkanlarını aşkara çıxartmışdır. Y.Şumpeterə görə yeniliklərin köməyilə müəssisə rəqabətin əvvəlki qiymət formasından fərqli yeni rəqabət üsullarından ifadə edə bilir. Bu rəqabət üsulunu effektiv rəqabət, rəqabətin qeyri-qiymət forması sayəsində şirkətin yaranmış müstəsna vəziyyətini isə effektiv inhisar adlandırmışdır (Abbasov, Abbasov, 2021: 313).

Tranmilli şirkətlərin nəzəriyyəsinin atası ideyaları S.Hymer tərəfindən işlənib hazırlanmış ingilis neoklassik sahili hesab olunur. Brakmanın fikrincə, transmilli korporasiyaların iki əsas aspektini vurğulamaq lazımdır: birincisi, TMK -ni iqtisadiyyatda dominant rola sahib olan və qərarların qəbul edildiyi yer olan böyük inzibati şəbəkə təqdim edən müasir sənaye şirkəti kimi vurğulayır. Beynəlxalq səviyyədə transmilli şirkətlər məsələsi konkret ölkədəki iri milli firmaların məsələsilə eynidir. İkinci aspektə gəldikdə ona dəlalət edir ki, bu şirkətlər beynəlxalq fəaliyyətləri inkişaf etdirsələr də, öz təbiətlərinə görə milli şirkətdirlər (Brakman, 2006).

Dünyanın ən nüfuzlu transmilli holdinq şirkətlərindən biri «interneşil biznes məşinz», qısaca İBM-dir. Bu şirkət illik gəlirinə görə dünyada birinci yerə çıxmışdır. İBM-inəldə etdiyi

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

yüksək müvəffəqiyyətlərin əsas səbəbi menecer-lərin əmək kollektivi və müştərilər ilə davranışındakı yüksək mədəniyyətdir. İBM-in davranış kodeksləri1 914-cü ildə onun yaradıcısı Ata Tomas Uotson tə-rəfindən hazırlanmışdır. Şirkətin iş prinsipləri bunlardır: hər bir insan hörmətə layiqdir; hər bir müştəri kontingenti ona mümkün olabilən yüksək xidmət hüququna malikdir; bütün sahələrdə təkmilləşdirməyə nail olmaq gərəkdir. İBM-in fəaliyyətinin idarə edilməsində bütünlükdəsatışa istiqamətlənmə və satış-dan sonra xidmətin təşkili vacib məsələ kimi qiymətləndirilir. Məhsul satışın-dan sonra öz alıcıları ilə əlaqə saxlanılır və bu xidmətəkifayət qədər vəsait yönəldilir.

Ümumiyyətlə, transmilli şirkətlər beynəlxalq istehsalın beynəlmiləlləşməsinin, beynəlxalq ticarətin liberallaşmasının və nəhayət, dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının hərəkətverici qüvvələrindən biri hesab edilir və həmçinin elmi-texniki inqilabın inkişafıla baglı şəklidə əlaqədar olaraq transmilli şırkətlərə uygun tərzdə cari dövrün ən vacib və ən dominant hadisələrindən birinə çevrilir. Transmilli şirkətlər tarixən qlobal müəssisələrin idarə edilməsində müasir mərhələdir, onlar yeni qlobal sistemin "əzələləri və beyni"dirlər ki, burada onların uğurları zəif işçi qüvvəsi və milli hökumətlərin alçaldıcı rolula əvəzləmə aparılır (Hacızadə, 2006: 508).

Fikrimizcə, beynəlxalq rəqabətqabiliyyəti TMK-lar səmtdən reallaşan texnologiya-innovasiya-yaradıcılıq yönümlü strateji xarici ticarət siyasətlərilə birbaşa əlaqəli görünür. Nəticə etibarılə qlobal rəqabətə davamlılıga imza atmaq və beynəlxalq arenada davamlı inkişaf tendensiyasına yiyələnmək istəyən ölkələr öz təbii üstünlüklərindən istifadə etməli və əldə etdikləri üstünlüyə önəm verməlidirlər.Qazanılan üstünlük təkcə qlobal rəqabətdə fərq yaradacaq, əlavə dəyər istehsal edən, texnologiya-innovasiya-yaradıcılığa əsaslanan və ixtisaslı

işçi qüvvəsinə söykənən TMK-lar yaradılması ilə mümkündür. Güclü daxili rəqabət davamlı rəqabət üstünlüyü yaradır. Üstəlik, daxili bazara hakim olmaqdansa, beynəlxalq miqyasda böyümək daha yaxşıdır. Əgər şirkət satın almaq istəyirsə, qloballaşmanı sürətləndirə və evdə əsaslı üstünlükləri tamamlaya bilən və ya evdə əsaslı çatışmazlıqları kompensasiya edə bilən xarici şirkət, adətən, aparıcı yerli rəqiblərlə birləşməkdən daha yaxşıdır (Abbasov, 2003: 17-21).

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A., Abbasov, S. (2017). Biznesin əsasları. Dərslik-Monoqrafiya. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 456 s.
2. Abbasov, A., Abbasov, S. (2021). "Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi". Dərslik-monoqrafiya. Bakı, 384 s.
3. Brakman, S. (2006). Nations and firms in the global economy - an introduction to international economics and business. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Hacızadə, E. (2006). Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 508 s.
5. Abbasov, S. (2003). Holdinq şirkətində mühasibat uçotunun təşkilinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması. "Maliyyə və uçot" jurnalı № 3, Bakı, s.17-21.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 49-51
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 49-51
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Aytac Yusifli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
aytaj.yusuflu@gmail.com

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ FƏAL İNTERAKTİV TƏLİMİN TƏTBİQİNİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Açar sözlər: *fəal, dərs, ədəbiyyat, müasir, şagird*
Keywords: *active, study, literature, modern, student*

Fəal inteqrativ təlim vacib pedaqoji bir problem kimi müstəqil düşüncəyə malik, yaradıcı və aktiv, problemlərin həllinə yönəldilmiş əsas təhsil səviyyəsinə və bacarıqlara sahib olan şəxsiyyətin formalaşdırılması vəzifəsinin ön planda olduğu bügünkü dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu problemin tədqiqatı və həlli yollarının axtarılması təkcə ədəbiyyat tədrisinin elmi, nəzəri əsaslarının təşəkkülü üçün deyil, öyrədənlərin praktik fəaliyyəti üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir (Ümumi təhsilin fənn standartları (I-IX siniflər). 2012).

Ədəbiyyat fənnin özü mahiyyyət etibarilə demək olar ki, inteqrativ səciyyə daşıyır. Görünən budur ki, bədii ədəbiyyatın həyatı obrazlı şəkildə əks etdirməsi birbaşa inteqrativlik xüsusiyyətinin ifadəsidir və bu da öz növbəsində özünü təlim prosesidə göstərir.

Ədəbiyyat fənninin sayəsində məktəblilər həyatda olan gerçəkliklərlə tanış olur, ətraf mühit haqqında geniş biliklərə yiyələnirlər, şagirdlər cəmiyyətə yararlı bir vətəndaş kimi hazırlanırlar.

Ədəbiyyat dərslərinin daha səmərəli keçirilməsi üçün görülən işin əsas məqsədi ənənəvi təlimdə olan, zamanın süzgəcindən keçib bugünə qədər çatmış üsullardan, həmçinin

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 49-51
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 49-51
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

də qabaqcıl dünya ölkələrinin təhsil sistemindəki nailiyyətlərdən bəhrələnməklə müasir, yeni tələblərə cavab verə bilən fəal (interaktiv) təlim metodlarının tətbiqinin təmin olunmasıdır.

Müasir təlim yanaşmaları məktəblilərin bilik, bacarıq və vərdişlərin öyrədən və digər şagirdlər ilə birgə əməkdaşlıqda, müstəqil kəşf və daha sərbəst ünsiyyət zəminində mənimsəməsini əsas götürür. Öyrədənin əsas vəzifəsi bədii əsərlərin təhlilini şagirdlərə dərindən öyrədə bilmək, əsərdə qoyulan əsas problemlərin müzakirəsini düzgün təşkil etmək, şagirdləri əsəri şüurlu, emosional qavramaları üçün, ümumbəşəri dəyərlərə çevrilməkdir. Bildiyimiz kimi V-IX siniflərdə qazanılan bilik, bacarıq və vərdişlər yuxarı siniflərdə ədəbiyyat fənninin mənimsənilməsi üçün zəmin yaradır. Təcrübə göstəriri ki, ədəbiyyat təliminin daha səmərəli olması üçün əsas məqsəd görüləcək işlərin qabaqcıl pedaqoji ənənələrimizin inkişaf etdirilməsi, həmçinin inkişafetmiş dünya ölkələrin təhsil sistemindəki müvəffəqiyyətlərdən yararlanmaqla müasir, bügünki tələblərə cavab verə bilən fəal (interaktiv) təlim metodlarının tətbiqinin təmin olunmasıdır.

V-IX siniflərdə fəal təlimlə qurulan dərs modellərində müxtəlif iş formalarından istifadə bir sıra səbəblərlə - dərsin məqsədlərinin düzgün qurulmasından, öyrənən və öyrədənlərin təcrübə səviyyəsindən, vaxtı düzgün bölməkdən, məktəblilərin imkanlarından, öyrədənin şəxsiyyətindən, metodikanın inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Təcrübə göstərir ki, fəal təlimlə təşkil olunan dərslərdə fərdi iş, cütlük şəklində iş, kiçik qruplarda iş, bütün siniflə birgə iş çox əhəmiyyətli rola malikdir.

Dərslərin bu cür metodlarla keçirilməsi şagirdlərin gələcək həyata hazırlanmasında mühüm amillərdən biridir. Sinifdə qruplarla işləyərkən onlar gələcəkdə kollektivdə

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

işləmək, kollektiv həyata alışmaq bacarıqlarını inkişaf etdirmiş olurlar, bu zaman uşaqlarda ünsiyyətqurma bacarığı formalaşır, hərtərəfli inkişafları təmin edilir.

Ədəbiyyat

1. Ümumi təhsilin fənn standartları. (I-IX siniflər). (2012). Bakı.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün ədəbiyyat.
3. Yusifov, F. (2010). Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADPU-nun nəşri.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 52-53
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 52-53
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Aytac Məmmədova
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
1999aytacmemmedova@gmail.com

SAVAD TƏLİMİNİN MƏQSƏD VƏ ÜSULLARI

Açar sözlər: *savad təlimi, şagird, oxu təlimi, əlifba, yazı*
Keywords: *literacy training, pupil, reading instruction, the alphabet, writing*

Savad təlimi tədris prosesinin başlanğıcı, şagirdlərin təhsilinin, ümumi inkişafının bünövrəsi hesab olunur. Bu dövrdə başlıca məqsəd uşaqlara ilkin oxu və yazı bacarıqları aşılamaq, onların təlimə marağını, oxu və yazı texnikasını, nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir. Bu məqsəddən irəli gələn aşağıdakı vəzifələr təlimin inkişafetdirici potensialını təmin edir:

1.Dilimizə məhəbbətlə yanaşmaq və onu öyrənmək həvəsi aşılanır. 2. Başqasının nitqini dinləmək bacarığı öyrədilir. 3. Rabitəli və obrazlı nitqə yiyələnmələrinin əsası qoyulur. 4. Artikulyasiya aparatı inkişaf etdirilir. 5.Sözləri, cümlələri, kiçik həcmli mətnləri düzgün, bütöv sözlərlə oxumaq texnikası öyrədilir. 6.Sözləri və kiçik həcmli mətnləri üzündən köçürmək, imkan daxilində imla yazmaq öyrədilir. 7.Hərfləri kalliqrafik cəhətdən düzgün, səliqəli, rabitəli, yazmaq, müxtəlif şəraitdə onları bir-birilə düzgün bitişdirmək bacarığı öyrədilir.

Bu dövrdə savada yiyələnmə prosesini maraqlı, əyləncəli, yaradıcı, uşaqlar üçün kəşflərlə dolu bir aləmə çevirmək müəllimin borcudur. Şagirdlərin savad təliminə hazırlığının diaqnostik qiymətləndirilməsi müəllimin təlim işini necə qurmasını istiqamətləndirir. Savad təlimi dövründə ilkin oxu və yazı vərdişlərinin formalaşdırılması şagirdləri sadə fonetik,

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 52-53
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 52-53
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

qrammatik vərdişləri, orfoqrafik qaydaları mənimsəməyə alışdırır. Savad təliminin əsas mərhələsi ilk səslərin öyrənilməsi və onların hərflərlə ifadə edilməsi hesab olunur. Öyrənilən səslərin çap hərfi göstərilir,uşaqlar söz tərtib edir və sözü çap hərflərlə düzürlər. Sonra həmin söz hecalara ayrılaraq düzülür və hecalarla oxunur. Hecalarla oxu vərdişinə yiyələnməyən şagirdlər yazı prosesində də ciddi çətinliklərlə qarşılaşırlar. Nə qədər ki, bütün altıyaşlılar ictimai tərbiyə ilə əhatə olunmamışlar birinci sinfə gələnlərin tərkibində hazırlıq səviyyəsinin müxtəlifliyi özünü göstərəcəkdir. Unutmaq olmaz ki, savad təliminə hazırlıq səviyyəsi aşağı olan şagirdlər və hazırlıqlı şagirdlərlə eyni səviyyədə iş aparmaq düzgün deyildir. Uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsini yaxşılaşdırmaq məqsədilə birinci sinifdə uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini diqqətlə öyrənmək, onların hər birini təlim prosesinin fəal iştirak çısı etmək lazımdır. Savad təliminə hazırlıq dövründə nitqin cümlələrə,cümlələrin sözlərə,sözlərin hecalara, hecaların səslərə ayrılması üzrə ilkin praktik işlər aparılır. Savad təliminə hazırlıq dövründə şagirdlər nitq, cümlə, söz, heca, hərf, sait, samit anlayışları ilə tanış olurlar. Savad təlimi dövrünün müvəffəqiyyəti müəllimin şagirdlərə nə dərəcədə bələd olmasından asılıdır. Savad təliminə hazırlıq dövründə əsası qoyulan bir çox bacarıq və vərdişlər savad təlimi boyu kara gəlir və gündən-günə təkmilləşir. Savad təlimi dövründə şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək məqsədilə rəngarəng çalışma və müxtəlif iş növlərindən də istifadə olunmalıdır.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 54-56
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 54-56
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Sevinc Babayeva
Odlar Yurdu Universiteti
doktorant
ahmadova-sevinj@mail.ru
Mehman Əliyev
Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb elmləri doktoru
mehman_aliyev_1970@mail.ru
Lalə Rüstəmova
V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
tibb üzrə fəlsəfə doktoru
lala.rustamova.1967@mail.ru

BAKI ŞƏHƏRİNDƏ ERKƏN YAŞLI UŞAQLAR ARASINDA MİKST NOROVİRUS BAĞIRSAQ İNFEKSİYASI

Açar sözlər: *norovirus, kəskin bağırsaq infeksiyası, rotavirus, adenovirus, astrovirus*
Keywords: *norovirus, acute intestinal infection, rotavirus, adenovirus, astrovirus*

Kəskin bağırsaq infeksiyaları (KBİ) pediatriyada ən vacib məsələlərdən biri kimi qalmaqda davam edir. Son illərdə KBİ-nın etioloji strukturunda vuruslu qastroenteritlərin rolu artmışdır ki, bağırsaq infeksiyalarının 50-80%-ni onlarla əlaqələndirirlər. Virus diarreyalarının etioloji amilləri arasında rotavirusdan sonra ikinci yeri rast gəlmə tezliyinə görə

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

noroviruslar tutur. Müxtəlif müəlliflərin məlumatlarına əsasən noroviruslar monoinfeksiya kimi uşaqlarda bütün KBİ-in 14-18%-ni, digər bağırsaq virusları və bakteriyalarla birlikdə isə 40%-ni törədir.

Diarreya xəstəliklərinin bütün virus mənşəli törədiciləri arasında çoxprofilli uşaq stasionarları şəraitində norovirusların payına 34-69,1% düşür.

Tədqiqatın məqsədi Bakı şəhərində erkən yaşlı uşaqlar arsında mikst norovirus bağırsaq infeksiyasının rastgəlmə tezliyinin müəyyən edilməsidir. Bu məqsədlə 0-3 yaş qrupuna daxil olan 117 nəfər uşağın fekalı nümunəsi A qrup rotavirus, 40/41 serotip adenovirus, norovirus və insan astrovirusuna görə immunxromatoqrafiya üsulu ilə müayinə olunmuşdur. Rastgəlmə tezliyinə görə ikinci yerdə A qrup rotaviruslar-8,0±5,4%, üçüncü yerdə noroviruslar -11,2±4.8%, dördüncü yerdə isə 40/41 serotip adenoviruslar olmuşdur -16,0±7,3%. Ümumilikdə müayinə olunan erkən yaşlı uşaqlar arasında monoviruslu bağırsaq infeksiyalarının etioloji amilləri kimi rastgəlmə tezliyinə görə A qrup rotaviruslar birinci yerdə qərar tutmuşlar -27,4±4,1% ikinci yerdə 40/41 serotip adenoviruslar (18,8±3,6%). Üçüncü yerdə noroviruslar (11,7±5,9%) və dördüncü yerdə insan astroviruslarının (12,8±3,8%) iştirakı qeyd olunur. Müayinə olunan erkən yaşlı uşaqlar arasında 0-6 ay yaş qrupunda mikst viruslu bağırsaq infeksiyasının etioloji törədiciləri kimi yuxarıda qeyd olunan bağırsaq viruslarının müxtəlif assosiasiyaları strukturunda RV+AdVvə RV+HAstV assosiasiyaları eyni tezlikdə rast gəlinmişdir -8,0±5,4 olmaqla. 0-6 ay yaş qrupunda AdV+HAstV assosiasıuası digər virus assosiasiyalarından 2 dəfə az qeydə alınmışdır -4,9±3,9%. 7-12 ay yaş qrupunda mikst viruslu bağırsaq infeksiyası arasında müxtəlif bağırsaq viruslarının assosiasiyalarının rast gəlmə ardıcıllığı aşağıdakı kim olmuşdur: RV+AdV-13,3±8,8%, RV+HAstV-2,6,7±11,4%, RV+NV-8,4±1,8%. Göründüyü kimi

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 54-56
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 54-56
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

7-12 ay yaş qrupunda AdV+HAstV assosiasiyası digər virus assosisasiyaları arasında daha çox aşkar olunmuşdur. 1-3 yaş qrupunda mikst viruslu bağırsaq infeksiyalarının etioloji amilləri kimi qeyd olunan müxtəlif bağırsaq viruslarının etioloji amilləri kimi qeyd olunan müxtəlif bağırsaq viruslarının assosiasiyalarının rastgəlmə tezliyinin təhlilindən görünür ki, bu yaş qrupunda RV+AdV və AdV+HAstV asosiasiyalarının aşkar olunma tezliyi aşağı olmaqla eyni olmuşdur -2,6±1,8%. PV+HAstV assosiasiyası rastgəlmə tezliyinə görə üstünlük təşkil etmişdir -3,9±2,2%. Ümumi müayinə olunan erkən yaşlı uşaqlar arasında mikst viruslu bağırsaq infeksiyalarının etioloji törədiciləri olan müxtəlif bağırsaq viruslarının assosiasiyaları kimi maksimal aşkar olunma səviyyəsi RV+HAstV assosiasiyası üçün (6,8 ±2,3%), minimal aşkar olunma səviyyəsi RV+AdV assosiasiyası üçün (5,1±2,0%) və RV+NV assosiasiyası üçün (4,1±2,7%) müəyyən edilmişdir.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 57-61
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 57-61
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Elmira Hacıbəyova
V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
qadjibekovae@mail.ru
Elgün İsmayılova
V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
elgunmanafova26@gmail.com
Zivər Abseynova
V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
ziver.abseynova@mail.ru

AZƏRBAYCANDA LEYŞMANİOZLARIN ÖYRƏNİLMƏ SƏVİYYƏSİ

Açar sözlər: *xəstəlik ocağı, mığmığalar, leyşmaniya, visseral leyşmanioz, dəri leyşmaniozu*

Keywords: *desease foci, sundfly, leishmania, visceral leishmaniasis, cutaneous leishmaniasis*

Ölkəmizdə leyşmaniozların hansı aspektlərinin hansı həcmdə və hansı səviyyədə öyrənilməsinin aydınlaşdırılması üçün bu sahədə çap olunmuş ədəbiyyata nəzər salaraq onun təhlili vacibdir.

Müasir dövrdə leyşmaniozlar dünyanın 100-ə yaxın ölkəsində qeyd olunur və bir çox ölkələri üçün ciddi problemə çevrilir. Leyşmaniozlar digər "unudulmuş" tropik xəstəliklərdən biri kimi ÜST-ün sənədlərində öz əksini tapmışdır (Ejov, Daghe, 2015).

Ümumiyyətlə leyşmaniozlar Azərbaycan üçün ölkə patologiyası kimi keçən əsrdən bizə "miras" qalmışdır. Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti, coğrafi baxımdan yerləşməsi

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

onun ərazisində bir sıra xəstəliklərin o cümlədən parazitar və transmissiv xəstəliklərin və onların keçiricilərinin geniş yayılmasına şərait yaradır. Bu qəbildən olan leyşmaniozlar da əvvəllər geniş yayılaraq ölkəmizin bölgələrinin əksəriyyətini əhatə edirdi.

Leyşmaniozların epidemiologiyasının öyrənilməsinə dair bəzi məsələlər öyrənilərək alınan məlumatların öz əksini ilk növbədə tapan çap materiallarından bəzilərini qeyd etmək yerinə düşər. 1912-ci ildən 1936-ci ilə qədər müxtəlif regionlardan leyşmanioz xəstəliyi hadisələrinin aşkar olunması haqqında məlumatlar verilib.

Bu dövrün ilk tədqiqat xarakterli işlərdən biri kimi T.A.Məlikova, A.Y.Demidovanın iştirakı ilə N.A.Bogoyavlens-kinin 1936-cı ildə işıq üzü görmüş “Qazax rayonunun uşaqlarının malyariyaya oxşar xəstəlikləri (visseral leyşmanioz) adında monoqrafiyasıdır. Bu elmi işdə müəlliflər tərəfindən Qazaxda aşkar edilmiş 38 xəstəlik hadisəsindən başqa xəstəliyin epidemiologiyasına dair maraqlı məlumatlar verilmişdir, yəni infeksiyanın mənbəyi olan itlər və keçiriciləri olan mığmığalar haqqında bəzi qeydlər öz əksini tapmışdır (Nacafov, Mamedov, 1969: 61-70).

1957-ci ilə qədər ayrı-ayrı ocaqlarda xəstəlik hadisələrinin mövcudluğu haqqında müxtəlif müəlliflər tərfindən verilən məlumatlar Azərbaycan ərazisində xəstəliyin yayılma arealını təyin etməyə imkan vermir. 1957-ci ildən başlayaraq leyşmanioz ocaqları o zamanın imkanları çərçivəsində Elmi Tədqiqat institutu tərəfindən öyrənilmişdir. Alınan məlumatlara müvafiq olaraq mübarizə tədbirləri hazırlanmış, praktikada tətbiq olunmuş və nəticə olaraq antroponoz dəri leyşmaniozu (ADL) ocaqları praktki olaraq ləğv olunmuş visseral leyşmanioz (VL) xəstəliyinin səviyyəsi kəskin surətdə aşağı endirilmişdir. Bu dövrdə xəstəliyin müxtəlif ocaqlarında elmi tədqiqatları aparan mütəxəssisləri və onları əldə etdiyi məlumatları qeyd etmək

yerinə düşər. ADL ocaqları olan Gəncədə, Bərdədə və Ağdaşda H.B.Həsənzadə, Ə.Y.Nəcəfov və d. xəstələri fəal aşkar edərək müalicəyə cəlb etmiş, törədicinin L.tropica növünə aid olduğunu, itləri yoxlayaraq onların bu ocaqlarda antroponoz dəri leyşmaniozun (ADL) rezervuarı olmadığını təyin etmiş və keçiricinin üzərində müşahidələr apararaq tutulan Phlebotomusların böyük əksəriyyətinin Ph.sergenti növünə aid olduğunu aydınlaşdıraraq onu keçirici kimi qeyd etmişlər. VL ocaqları - Ağdam, Göyçay Şamaxı, Ordubad rayonlarında bu xəstəliyin epidemioloji xüsusiyyətlərini tədqiq edən mütəxəssislərdən A.B.Həsənzadə, V.M.Safyanova, T.İ.Derqaçova, M.M.Seidov, E.Ə.Hacıbəyova, A.Z.Fərəməzov, və digərlərini göstərmək olar (Mamedov, 1969: 132-135; Gasanzade, Mamedov, Nadjafov, Aliev, 1969: 125-131; Tagizade, Gasanzade, Safyanova, Hadjibekova, Faramazov, Timova, Gracheva, Aliev, 1984: 33-34).

Aparılan tədqiqatlar zamanı visseral leyşmanioz (VL) törədicisi L.İnfantum növü kimi təyin edilmiş, ocaqların bəzilərində itlər xəstəliyin rezervuarı kimi təqsirləndirilmiş bəzilərində bunu təyin edə bilməmişlər. VL – un keçiricilərini aşkar etmək məqsədilə müşahidələr aparılmış və VL keçiricisi kimi Ph.transcaucasicus, Ph.kandelakii və Ph.chinensis qrupuna aid olan növləri təqsirləndirilmişlər. Daha müfəssəl şəkildə bu məsələlər növbəti məqalədə öz əksini tapacaqdır.

Hazırda 20 il fasilədən sonra leyşmanioz ocaqları yenidən fəallaşmışdır və xəstəliyin arealı genişlənmişdir. Xəstəlik ocaqları və xəstələrin sayı daha şox Şirvan düzü ərazisinə təsadüf edir. Qeyd olunan xəstəliyin əlamətləri maraq doğurur. Belə ki, xəstənin dərisində dəri leyşmaniozunu xatırladan yaralar görünür, törədicinin identifikasiyası zamanı onu L.infantum növünə aid olduğu aşkarlanmışdır. Azərbaycan üçün bu yeni haldır (Bagirov, Abdullaev, Mahmudova, 2001: 48). Bu vaxta qədər ölkəmizdə yayılmış leyşmaniozlar iki

formada antroponoz dəri leyşmaniozu (ADL) və VL kimi öz klassik əlamətləri ilə səciyyələnən formada özünü biruzə vermişdirlər. Əlamətləri ilə dəri leyşmaniozuna oxşayan törədicisi isə VL törədən – L.infantum olan leyşmaniozların yeni forması isə ölkəmizdə bu zamana kimi rast gəlinməmişdir. Deməli bu sahədə hazırda öyrənilməsi çox məsələlər var və mütəxəssislərin qarşısında açılmasını gözləyən bir sıra düyünlər durur (Bagirov, Abdullaev, Mahmudova, 2001: 52).

Beləliklə leyşmaniozlar üzrə yeni yaranmış situasiya bu infeksiya ilə mübarizə məqsədilə onu kompleks şəkildə hərtərəfli öyrənilməsini, yeni tədqiqat metodlarının tətbiqini, elmin yeni nəailiyyətlərinə əsaslanaraq tərtib olunan mübarizə tədbirlərini hazırlayaraq onların praktikaya tətbiqini zəruri edir (2020-2024-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında leyşmaniozlarla mübarizə üzrə tədbirlər proqramı, 2019).

Ədəbiyyat

1. Ejov, M., Daghe, D. (2015). "ÜST-ün Avropa regionunda leyşmaniozlarla mübarizə üzrə strateji proqramı" ÜST.
2. Najafov, A., Mamedov, I. (1969). "On the history of the study of visceral leishmaniasis and the fight it in the Azerbaijan SSR" Proceedings of the Research Instittute of Medical Parasitology and Tropical Medicine named after S.M.Kirov Baku. Vol. VII, p.61-70.
3. Mamedov, I. (1969). "On the issue of epidemiology and clinic of visceral leishmaniasis in Azerbaijan" Proceedings of the Research Instittute of Medical Parasitology and Tropical Medicine named after S.M.Kirov. Baku, Vol VI, p.132-135.
4. Gasanzade, G., Mamedov, I., Nadjafov, A., Aliyev, E. (1969). To the morphology of Leismania L.Tropica, L.Donovani, and L.Canis" Proceedings of the Research

Instittute of Medical Parasitology and Tropical Medicine named after S.M.Kirov, Baku, Vol.VI, p.125-131.

5. Taghizade, T., Gasanzade, G., Safyanova, V., Hadjibekova, E., Faramazov, A., Timova, I., Graceva, A., Aliyev, A. (1984). "The results of seroepidemiological studies of the focus of visceral leishmaniasis in the Jalilabad regionof the Azerbaijan SSR"Message 2: Reservoir and vector studies. Topical issues of medical parasitology and tropical medicine. Baku, issue 4. p.33-35.
6. Baghirov, G., Abdullaev, K., Mahmudova, S. (2001). "Features of the spread of cutaneous leishmaniasisin the Shirvan Plain". XXI əsrdə klinik mikrobiologiya aktual problemləri mövzusunda Elmi-Praktik konfransının məcmuəsi". Baku, 48 p.
7. Baghirov, G., Abdullayev, K., Mahmudova, S. (2001). "On the incidence of visceral leishmaniasis in Azerbaijan". "XXI əsrdə klinik mikrobiologiyanın aktual problemləri mövzusunda Elmi-Praktik konfransının məcmuəsi". Bakı, 52 p.
8. 2020-2024-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında leyşmaniozlarla mübarizə üzrə tədbirlər proqramı. (2019). Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 10.09.2019-cu il tarixli 60 nömrəli əmri ilə təsdiq edilib. Bakı.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 62-65
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 62-65
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Zamin Asifzadə
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
Zaminasifzade423@gmail.com

MÜALİCƏVİ XASSƏLİ OKSİDLƏRİN TƏDRİSİNİN TİBBİ BİLİKLƏRİN FORMALAŞMASINDA ROLU

Açar sözlər: *diş tozu, diş məcunu, müalicəvi xassəli oksidlər, tibbi biliklər, bioloji və fizioloji funksiyalar, bioloji və fizioloji aktivlik, dərman vasitələri*

Keywords: *toot powder, toot paste, healing oxides, medical knowledge, medical products, biological and physiological functions, biological and physiological activity*

"Ümumi kimya" fənninin oksidlər bölməsinin tədrisində təhsilalanlara bunlar üzərindən tibbi biliklərin verilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməsi zərurəti baxımından və oksidlərin gündəlik həyatda hər kəsin istifadə etdiyi etdikləri bir çox dərman vasitələri və ya əlavələrin tərkibinə daxil olmaları haqqında məlumatların çox az olması səbəbindən kimyəvi maddələrin bioloji, fizioloji və kimyəvi aktivlikləri və funksiyaları ilə ətraflı tanışlığa ehtiyac yaranır və bununla da təhsilalanların həm kimya istiqamətində maraqlarının formalaşdırılmasına, həm də bu maddələrin malik olduqları funksiyalar üzərindən tibbi biliklərin stimullaşdırılmasına və inkişafına zəmin hazırlyır.

Kimya fənninin tədrisində bu maddələrin tibdə tətbiqinə xüsusi fikir verməklə, mühüm tibbi bilikləri əks etdirən nəticələr əldə etmək olar. Qeyd edilən bu məsələlərin tədris prosesində uğurla həyata keçirilməsi üçün müasir kimya müəllimi daha çevik və proqressiv tədris üsullarına yiyələnməli

və tədrisdə tətbiq etməyi bacarmalı, təhsilalanların bilik və qabiliyyətlərindən səmərəli istifadə edərək onlara ilkin tibbi biliklərin verilməsinə və qavranılmasına nail olağı bacarmalıdır. Aşağıda təhsilalanların oksidlər üzərindən tibbi biliklərin necə əldə edilməsi yolları və üsullarına toxunulmuşdur.

Diş tozları və diş məcunlarının tərkibinə daxil olan müalicəvi oksidlər. Məlumdur ki, bizim hər birimizin gündəlik həyatda, məişətimizdə təmasda olduğu, sağlamlıq və müalicə-profilaktika məqsədləri üçün istifadə etdiyi bir çox kimyəvi maddələr möcuddur ki, bu vasitələrin kimyəvi təbiəti, tərkibi və müalicəvi əhəmiyyəti barədə az məlumatlıyıq.

Lakin zaman keçdikcə kimya və biologiyanın öyrənilməsilə uşaqlarda yeni dünyagörüşlər formalaşmağa başlayır, onlar artıq nəyisə kor-koranə etmək istəmirlər, etdikləri hərəkətin mahiyyətini anlamağa çalışırlar və bu zaman kimya müəllimin prosesə daxil olmasının əsl məqamıdır. Çünki təhsilalanların öyrənmək, başa düşmək kimi ehtiyaclarını indi ödəmək lazımdır ki, onlar həm sağlamlıqla bağlı problemlərin kökündə duran məsələlər barədə məlumatlı olsunlar, həm də sağlamlığın qorunmasında tətbiq edilən dərman preparatları, yuyucu-təmizləyici vasitələr, onların kimyəvi tərkibi, fizioloji və bioloji funksiyaları barəsində tam məlumatlı olsunlar. Bu məqsədlə uşaqların hələ erkən yaşlarda təmasda olduqları ilk ən sadə kimyəvi maddələr qarışığından ibarət olan və dişlərin təmizlənməsində tətbiq edilən diş tozu və məcununun kimyəvi tərkibi, müalicə-profilaktiki xassələri haqqında məlumatların verilməsinin doğru hesab edirik.

Təhsilalanlara kimyəvi tərkibi müxtəlif oksidlərdən formalaşan, dişlərə və ağız boşluğuna qulluq üçün nəzərdə tutulan diş tozları və məcunlarının müalicə-profilaktik, gigiyenik tibbi vasitələr hesab edilməsi, onlardan ağız boşluğunun qida qalıqlarından, diş ərpindən, diş daşından

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 62-65
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 62-65
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

təmizləmək və şəxsi gigiyena qaydalırına riayət etmək, diş əti xəstəliklərinin aradan qaldırılması üçün tətbiq edilən vasitələr kimi istifadə edilməsi çatdırılır. Bu vasitələrin kimyəvi tərkibinin əsasən kimyəvi çökdürülmüş əhəng, kalsium karbonat, natrium hidrokarbonat, natural nanə, şalfey, mentol, efir yağları, dəniz duzu, müxtəlif minerallar, gil, üyüdülmüş otlar, ətrili maddələr və digər əlavələrin daxil olduğu quru maddələrdən ibarət məhsul olması barədə təhsilalanlarda məlumatlar olmalıdır.

Pedaqoq tədris prosesində keçilən mövzunun maraqlı olmasını və təhsilalanların diqqətinin bu istiqamətdə cəmləşdirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə oksidlər mövzusunun tədrisi zamanı ilkin götürdüyümüz tibbi xüsussiyyətli, müalicəvi xassəli diş tozları haqqında dərsliklərdə yer almayan maraqlı məlumatları təqdim edir. Bununla o, bu sahədəki bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirməklə, yanaşı, təhsilalanlarda keçilərn mövzuya maraq oyatmağa, kimya fənninə diqqət göstərmələrinə müvəffəq olur.

Daha sonra o, diş tozunun əsas tərkib hissələri barədə məlumatlar verərək bildirir ki, bütün diş tozlarının kimyəvi tərkibi əsasən oxşardır və zaman içərisində bunların tərkibinə müxtəlif müalicəvi maddələr, dad və qoxu maddələri, efir yağları əlavə edilməsinə baxmayaraq, onların hamısının tərkibi əsasən yuxarıda qeyd edilən və mikrokristallik quruluşa malik çox xırda hissəciklərdən ibarət qarışıqlardır.

Hazırda diş tozunun müalicəvi məqsədlərlə, həm də dişlərin ağardılmasında da geniş tətbiq olunması vurğulanır, onlardan istifadə zamanı mənfi və müsbət cəhətlərin olması diqqətə çatdırılır.

Pedaqoq kimyanın oksidlər bölməsinin tədrisində insanlar tərəfindən tətbiq olunan diş məcunları və tozlarının müalicə-profilaktik və gigiyenik məqsədlərə görə seçildiyini qeyd edərək onların tətbiq edilmə zonasının müxtəlifliyi və daşıdığı

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 62-65
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 62-65
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

funksiya ilə əlaqədar olaraq müxtəlif tərkibə malik olması və profilaktik, desensitiv, ağardıcı, sorbsiya və iltihaba qarşı məqsədlərə xidmət etməsini vurğulayır.

Diş tozlarının çeşidinin diş məcunlarının çeşidi qədər çox olmaması və onların tətbiqinin istfadə çətinliyi ilə bağlı bir qədər məhdud olmasını qeyd edən pedaqoq diş məcunlarının isə əksinə, daha çox çeşiddə olması və tətbiqinin də asan olmasını çatdırır və qeyd edir ki, diş tozlarının əsas funksiyası dişlərin xarici səthinin təmizlənməsi və onlara yeni təmiz nəfəs effekti verməkdən ibarətdir. Dərsin gedişində pedaqoq diş tozlarının gil, efir yağları, dəniz duzu əsasında olması, dişin emal təbəqəsini-manti qatını kofe, çay, siqaret və digər içkilərin və qida maddələrinin təsirindən yaranmış rəngi aradan qaldırması, diş ərpini yumşaldaraq parodontoz, qinqivit və kariesə qarşı profilaktikada üstünlük yaratması, diş daşının yaranmasının qarşısını alması, dişləri yaxşı ağartması, ağız boşluğunda turşu-əsas balansını tənzimləməsi kimi faydalı xassələrini qeyd etməyi unutmamalıdır.

Pedaqoq diş tozlarının üstün faydalarını qeyd etməklə yanaşı, onların malik olduqları mənfi cəhətləri barəsində də lazımi məlumatların verilməsini təmin edir. Diş tozunun ziyanlı cəhətlərinin də mövcudluğundan bəhs edən pedaqoq onun yüksək cilalayıcı qabiliyyətinə malik olmasının çox zaman dişin manti qatını zədələməsi, stomatoloji problemlərə və mikroblarla yoluxmaya səbəb olması məsələsinə toxunur.

Pedaqoq bu cür tədris prosesində diz tozları və məcunlarının tətbiqi barədə məlumatlar verməklə təhsilalanlarda müalicə-profilaktik məqsədlər daşıyan bu tozların və məcunların tərkibinin kimyəvi maddələrdən ibarət olmasını qeyd edir, tədris olunan oksidlərin bir çoxunun müalicəvi xassələrə malik olmasını ətraflı təsvir etməklə təhsilalanlarda tibbi biliklərin formalaşdırılmasına maksimum nail ola bilər.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 66-69
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 66-69
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Huseyn Kazimzade
Nakhchivan State University
master student
kazimzadehuseyn99@gmail.com

ON OBTAINING BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES FROM MEDICINAL PLANTS BY BIOTECHNOLOGICAL METHOD

Keywords: *secondary metabolites, plant biotechnology, cell and tissue culture, explant, callus culture, suspension culture*
Açar sözlər: *ikincili metabolitlər, bitki biotexnologiyası, hüceyrə və toxuma kulturası, eksplant, kallus kultura, suspenzion kultura*

The therapeutic effect of medicinal plants on the human body depends on the biologically active substances in their composition, which group they belong to, and their quantity. Biologically active substances in plants are divided into 2 large groups: primary and secondary metabolites. The therapeutic effect of plants are mainly related to their secondary metabolites.

The study of secondary metabolites in plants began at the beginning of the 19th century with the extraction of morphine from opium by Serturner. The term secondary metabolite was first introduced into the literature by Cossel (1891). Since the beginning of the 20th century, intensive research has been carried out in the direction of studying secondary metabolites in plants. As a result of phytochemical studies carried out to date, thousands of secondary metabolites have been discovered from plants. Currently, secondary metabolites are phenolic compounds, terpenoids, steroids, alkaloids, glycosides, etc. in

terms of chemical structure divided into groups (Erjan, Turgut, 1997: 391).

Each of these compounds in plants has a different degree of biological activity, and has become the main research object for pharmaceutical science in terms of their pharmacological and toxicological effects on human and animal bodies. The detection of secondary metabolites in plants, their individual purchase, their analysis, and the study of their pharmacological and toxicological activities are relevant for pharmaceutical science.

For the study of secondary metabolites, it is first necessary to check their extraction from plants. There are 2 ways to do this: 1) obtaining secondary metabolites from plants by various extraction methods (extraction with a Soxhlet device, percolation, maceration, etc.); 2) acqusition of secondary metabolites from plants by biotechnological methods.

The extraction method is a classic method and is widely used. However, this method has several disadvantages: 1) secondary metabolites are formed in plants in small quantities and at different periods of their life activity, for which raw materials and solvents are used a lot during extraction; 2) some plant species are in danger of extinction; 3) some plants are difficult to procure; 4) during the cultivation of some plants, the financial costs are high, and the productivity is low; 5) large farm areas are needed for the production of biologically active substances on an industrial scale, etc.

The biotechnological method is more modern and the disadvantages encountered during the extraction method are almost not observed in this method. The biotechnological method is particularly suitable for mass production of biologically active substances on an industrial scale. Methods of obtaining cell and tissue cultures from plants *in vitro* are

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

used to obtain secondary metabolites from plants by biotechnological means.

Callus cultures. A part of the plant tissue (leaf, root, stem, etc.) is placed inside a pre-sterilized container. The plant tissue used is called an explant. An artificial nutrient environment necessary for the development of the explant is created here. Mineral salts, vitamins, myo-inositol, sucrose, agar, etc. are used to create a nutritious environment is used. At the same time, temperature, lighting, etc. factors must be considered.

Suspension culture. It is carried out by placing the plant cell in aseptic conditions, in a liquid nutrient medium. Unlike callus culture, suspension culture is not suitable for all plants. During the conducted studies, this method showed better results in certain plants.

At present, biotechnological methods are widely used in obtaining secondary metabolites from plants in many countries. Below is information about some medicinal plants from which secondary metabolites have been obtained on an industrial scale by biotechnological method.

Nicotiana tabacum – nicotine; *Lithospermum erythrorhizon* – shikonin; *Digitalis lanata* – digoxin; *Digitalis purpurea* – digitoxin; *Thalictrum minus, Berberis buxifolia* – berberine; *Silybum marianum* – silymarin; *Hypericum perforatum* – hypericin, pseudohypericin and hyperforin; *Hypericum retusum* – phenolic compounds; *Datura innoxia* – scopolamine; *Datura stramonium* – hyoscyamine; *Valeriana glechomifolia* – valeopatriates; *Glycyrrhiza glabra* – glycyrrhizin, flavonoids; *Dioscorea composita* – diosgenin; *Papaver somniferum* – sanguinarine, codeine; *Panax ginseng* – ginsenosides; *Salvia* species – terpenoids, polyphenols; *Ocimum basilicum* – β-caryophyllene; *Catharantus roseus* – vincristine, catharanthine; *Coffea arabica* – caffeine; *Vinca major* – vincamine; *Vitis vinifera, Arachys hypogaea* – resveratrol; *Cassia senna* –

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

sennosides; *Aconitum heterophyllum* – aconitine; *Rubia tinctorum* – anthraquinones; *Peganum harmala* – alkaloids; *Capsicum annuum* – capsaicin; *Ammi majus* – umbelliferone; *Artemisia annua* – arthemisinin; *Ephedra* species – ephedrine (Caliskan, Hatipoglu, Kirici, 2019: 973-974).

References

1. Erjan, G., Turgut, K. (1997). The use of biotechnology for producing of secondary metabolites. Mediterranean Agricultural Sciences. Vol. 10, p.391-400.
2. Caliskan, T., Hatipoglu, R., Kirici, S. (2019). Production of plant secondary metabolites from cell and organ cultures under *in vitro* conditions. Turkish journal of agriculture – food science and technology. Vol. 7(7), p.971-980.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 70-73
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 70-73
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Raifə Mustafayeva
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
raife.mustafayeva19@gmail.com

KÖKƏLDİLƏN QARAMALIN YEMLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *qaramal, yemlər, qaba yemlər, diri çəki, quru ot, qarğıdalı silosu, qarğıdalı yarması, pambıq jmıxı*
Keywords: *cattle, foods, forages, live weight, dry hay, corn silage, corn grits, cottonseed meal*

Yem payında quru maddənin məhdud miqdarda olması şəraitində heyvanların boyatma potensialından tam istifadə etmək üçün, onlara yüksək qidalı yemlər verilməlidir. Lakin heyvanların vaxtından əvvəl piylənməsinin qarşısını almaq üçün belə keyfiyyətli yemlər tez yetişən və südlük cinslərin cavanlarına kökəltmənin əvvəlində və məhdud miqdarda yedirilməlidir (Abbasov, Məmmədov, Abbasov, 2019: 173-177). Məlum olduğu kimi biz nəinki əhalini ümumiyyətlə ət ilə təmin etməliyik, həm də istehdal olunan ət cavan heyvan ətindən ibarət olmaqla onun maya dəyəri də mümükün qədər aşağı olmamalıdır. İnək və ana camışlardan başqa qaramal, xüsusilə də camışlar, bir qayda olaraq ən çoxu 18-20 aylığına qədər, diri çəkisi 270-280 kq-dan artıq olmaq şərti ilə ətliyə təhvil verilməlidir. Bu yaşda olan heyvanların əti yüksək dərəcədə dafdlı və qidalı olur (Durst, Vittman, 2005: 173-177). Respublikanın bir çox rayonlarında mal ətinin maya dəyərinin olduqca yüksək olmasına kökəltmənin yarıtmaz təşkili, kökəldilmədə, əsasən satınalma yemlərdən istifadə olunması, kökəltmə üçün ayrılan yemdən düzgün istifadə olunmaması səbəb olmuşdur. Bir çox halda kökətmə müddətinin uzadılması heyvanların gündəlik diri çəki artımının az, maya dəyərinin isə yüksək olmasına təsir edir. Kökəltmənin müvəffəqiyyəti bir də

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

heyvanın növ və cinsindən, yaşından. Kökəldilməyə qoyulduqda diri çəksinin az və çoxluğundan xeyli asılıdır (Zeynalov, 2005: 69-83; Səttarov, Səttarov, Əbdürrəhmanov, 2010: 4-9).

Tədqiqat işi Şəmkir rayonunda yerləşən "Qapanlı" kəndli fermer təsərrüfatında, "Zoomühəndislik fakültəsinin" "Heyvandarlıq məhsulları istehsalının texnologiyası" kafedrasının laboratoriyasında aparılmışdır. Bir qayda olaraq hevanın diri çəki artımı onların böyüməsi ilə əlaqədar olduğu üçün əzələ toxumalarının artması hesabına, yaşlı heyvanlarda isə piylənmə hesabına gedir. Əslində qaramal iki üsulla kökəldilir. Bunların biri otlaqda kökəltmə üsuludur. Bu ən çox dağ rayonlarında yaz-yay aylarında tətbiq olunur və təxminən aprelin 10-15-dən sentyabrın axırınadək davam edir. Aran rayonlarında otlaq mövsümü az olduğu üçün otlaqda kökəltmə aprel ayının əvvələrindən may ayının 10-15-dək, yəni 40-45 gün davam edə bilir. Bir qayda olaraq qaramalın kökəldilməsi fermalarda bütün il ərzində aparılmalıdır. Deməli, bu mühüm işi təsərrüfatlarda ancaq təbii otlaqların ümidinə qoymaq olmaz. Odur ki, bütün fermalarda qaramalı ikinci üsul ilə, yəni bordaqda kökəltmək lazımdır.

Apardığımız geniş elmi təcrübələr sübut etmişdir ki, Respublikamızda yetişdirilən yerli qaramal, camışlar, zebu və mələz heyvanlar düzgün kökəldildikdə onların diri çəkiləri 70-80 kq-dək, yəni 30-40% artır. Ətin keyfiyyəti yüksəlir, maya dəyəri isə xeyli aşağı düşür. Hazırda bütün fermalarda qaramal kökəltmək üçün geniş imkanlar yaradılmışdır. Yaşlı qaramal 80-90, cavanlar isə 100-110 gün kökəldilir. Bu müddət 3 dövrə bölünür. Bu dövrlərdə gündəlik orta artım heyvanın cinsindən asılı olaraq çox hallarda 1,2-1,0-0,8 kq və daha artıq planlaşdırılır. Bütün kökəltmə müddətində isə orta gündəlik artım 0,8-1,0 kq daha artıq olur.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Kökəldilən qaramalın yaşından və kökəltmə dövründən asılı olaraq onların gündəlik yem normaları, rasionları dəyişilməlidir. Bir qayda olaraq kökəltmənin birinci dövründə heyvanın gündəlik yem rasionuna qüvvəli yemdən az, qaba və şirəli yemlərdən nisbətən çox yedirilir; axırıncı (3-cü) dövrdə isə qüvvəli yemlərin miqdarı nisbətən artırılır. Qaba yemlərdən daha keyfiyyətliləri verilir, silosun miqdarı nisbətən azaldılır. Hazırda fermalarda çoxlu miqdarda qarğıdalı silosu basdırılır. Respublikada son illər qaramal və camışın təcrübə məqsədiilə qarğıdalı silosundan geniş istifadə edilərək kökəldilməsi çox gözəl nəticələr vermişdir.

Aşağıdakı cədvəldə iki diri çəki üçün nümunəvi yemləmə sxemi vermişik.

Cədvəl.
İki diri çəki üçün nümunəvi yemləmə sxemi

Yemlər, kq	Diri çəkisi 300 kq			Diri çəkisi 400 kq		
	yemləmənin 1-ci dövründə	yemləmənin 2-ci dövründə	yemləmənin 3-cü dövründə	yemləmənin 1-ci dövrün də	yemləmənin 2-ci dövrün də	yemləmənin 3-cü dövründə
Orta keyfiyyətli quru ot	2	2	2	2	2	2
Buğda samanı	2	2	2	3	3	2,5
Orta keyfiyyətli qarğıdalı silosu	21	19	17	23	23	21
Qarğıdalı yarması	0,5	0,7	1,0	0,5	0,7	1,0
Pambıq jmıxı	0,4	0,6	0,8	0,4	0,5	0,6

Cədvəldən göründüyü kimi kökəldilən qaramalın gündəlik yem rasionunun əsasını qarğıdalı silosu təşkil edir və rasionda qüvvəli yem 1,8 kq-dan yuxarı qalxmır. Bu rasion hər bir

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

başdan gündə 0,8-0,9 kq, dövr ərzində isə 65-75 kq-dan ümumi artım almaq üçün real imkan yaradır.

Aldığımız nəticələrdən aydın oldu ki, kökəltmə müddətində hər başa 700-750 kq yem vahidi sərf etməklə diri çəki artımının bir kiloqramına 10-11 yem vahidi sərf edilmiş olur. Jmıxdan başqa qalan yemlərin hamısı fermada istehsal edildiyi üçün, kökətməyə sərf olunan yemin dəyəri olduqca aşağı olduğuna görə təsərrüfatda xeyli xalis gəlir əldə edilir. Qruplaşdırılma üçün elə qaramallar seçilməlidir ki, canlı kütlələri eyni olmaqla, axurdakı yemlərdən istifadə potensialına xələl gəlməsin. Elə etmək lazımdır ki, sıxlıq (basa-bas) yaranmasın, hər bir qaramal yemi sərbəst qəbul edə bilsin. Kökəltmənin gedişində qaramalın ümumi sağlamlığına daim nəzarət edilməli, yemlərdən istifadəyə nəzarət qoyulmalıdır. Xoşagəlməz hallar aşkar edilərsə, təcili aradan qaldırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, S., Məmmədov, S., Abbasov, R. (2019). Maldarlığın əsasları və südçülük. Bakı, s.173-177.
2. Durst, L., Vittman, M. (2005). Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yeməndirilməsi. Bakı, s.173-177.
3. Zeynalov, M. (2005). Heyvandarlıqda müasir yemləmə. Bakı, s.69-83
4. Səttarov, C., Səttarov, B., Əbdürrəhmanov, V. (2010). Cavan iri buynuzlu heyvanların tam dəyərli yem rasionları ilə yeməndirilməsinə dair tövsiyyələr. Bakı, s.4-9.

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 74-77
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 74-77
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Cavid Nurməmmədov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
cacacavid@hotmail.com

BÖYÜK QAFQAZIN KATEXÇAY HÖVZƏSİNİN RELYEFİ

Açar sözlər: *torpaq örtüyü, relyef, dağlıq, dağətəyi, düzən sahələr*
Keywords: *land cover, relief, mountainous, foothills, plains*

Azərbaycanda külli miqdarda dağ çayları mövcuddur. Əksər çaylar qar və yağışların hesabına qidalanır. Katexçay – Qanıxçayın (Alazançayın) sol qoludur. Zaqatala rayonu ərazisindən axır. Uzunluğu 54 km, hövzəsinin sahəsi 620 km²-dir. Başlanğıcını Baş Qafqaz silsiləsindəki Quton dağından (3659 m) alır. Çay sağdan Verketel (uzunluğu 10 km) Murovçay (uzunluğu 12 km), kimi iki kiçik qol qəbul edir.

Torpaq örtüyünün əmələ gəlməsində və formalaşmasında başqa amillərlə yanaşı relyefin böyük rolu vardır. Relyef təbii münbitlik amillərinin, istiliyin, günəş şüalarının yer səthində müxtəlif tərzdə paylanmasına təsir göstərir. Onun təsiri altında torpaq örtüyünün strukturu formalaşır.

Tədqiqat obyekti olan Katexçay hövzəsinin relyefi çox mürəkkəb quruluşa malik olub, ərazi relyefin müxtəlif formaları – sıldırım yamacları, hamar sahələr və s. ilə səciyyələnir.

Hövzə ərazisində yüksək dağ silsilələri və dağ qolları burada bütövlükdə mürəkkəb relyef quruluşunu dərin dərələri və vadilər örtüyünü təşkil edir. Ən kəskin meyilliyə malik ərazilərin meşə örtüyü qırılmış və eroziya prosesinin daha intensiv şəkildə getməsinə səbəb olmuşdur. Katexçay hövzəsini

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 74-77
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 74-77
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

geomorfoloji cəhətdən üç hissəyə: yüksək, orta dağlıq, düzən hissəyə ayırmaq olar. Katexçay hövzəsini təbii şəraiti, torpaq örtüyü, relyef forması baxımından 3 ekoloji rayona ayırmaq olar (Budaqov, Qəribov, 2000: 397).

1) sutoplayıcı ekoloji rayon – yüksək dağlığın alp və subalp landşaft qurşağı;

2) tranzit ekoloji rayon – yüksək və orta dağlığın mezofil və kserofil meşə qurşağı;

3) akkumulyativ ekoloji rayon – alçaq dağlığın və düzənliyin meşə-çəmən və çəmən landşaftı.

Yüksək dağlıq alp və subalp qurşağı (sutoplayıcı zona) dəniz səviyyəsindən 1800-2500 m yüksəklikdə Böyük Qafqazın cənub yamacını əhatə edir. Yüksək dağlıq zonanın torpaqları gil, silisiumlu şistlər, əhəng daşları və s. süxurlar üzərində əmələ gəlmişdir.

Dağlıq sahədə yayılmış süxurlar və çöküntülər əsasən yura, mezazoy dövrünə aid gilli şistlərdən və qum daşlarından və s. ibarətdir.

Yüksək və orta dağlığın mezofil qurşağı (tranzit zona). Dəniz səviyyəsindən 800-1800 m hündürlükdə olan sahələri əhatə edir. Burada torpaq əmələgətirən süxurlar şistlər, əhəng daşları və qumlardır (Babayev, Cəfərova, Həsənov, 2006: 359; Babayev, Həsənov, 2001: 32; Aliyev, 1978: 156; Babayev, 1994: 72).

Katexçay hövzəsi səth quruluşuna və geomorfoloji xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənən dağlıq, dağətəyi, düzən sahələrə bölünmüşdür. Dağlıq sahə dəniz səviyyəsindən 1800-2500 m yüksəklikdən, 250-800 m hündürlükdə düzənlik hissəyə keçid təşkil edir.

Dağətəyi sahə hövzə ərazisinin çox hissəsini əhatə edir. Burada yayılmış süxurların çoxu isə tabaşir dövrünə aid əhəng daşlarından və karbonatlı qum daşlarından təşkil olunmuşdur. Düzənlik sahə Katexçayın gətirmə konuslarından təşkil

olunmuş dəniz səviyyəsindən 250-800 m yüksəklikdə, akkumulyativ ərazidə yerləşir. Bu sahə gilli şistlərdən ibarət dağ süxurlarının allüvial-proallüvial aşınma məhsullarından təşkil olunmuşdur. Burada digər dağ-süxurlardan fərqli olaraq bu süxurlar şistlərin aşınma məhsullarından ibarət narın qumsal-gillicəli və xırda çaydaşlı çöküntülər təşkil edir (Azərbaycan torpaqlarının morfogenetik profili, 2004: 202; Aliyev, 1978: 156; Bəzi mikroelementlərin çatışmamazlığı nəticəsində əhali arasında baş verən xəstəliklərin profilaktikasına dair tədbirlər: Metodik tövsiyə, 2005: 30).

Katexçay hövzəsinin ərazisi yuxarıda qeyd edildiyi kimi relyefinə görə yüksək dağlıq, dağətəyi və düzən hissələrə ayrılmışdır. Dağlıq hissənin relyefi yüksək dağlardan, meylli yamaclardan ibarətdir, yüksək dağlıq ərazi digər sahələrə nisbətən qobu və yarğanlarla parçalanmışdır. Hövzənin düzən hissəsinin də səthinin xeyli parçalanması nəticəsində relyefin daha da mürəkkəbləşməsi müşahidə olunur. Ərazi əsasən cənuba az meylli düzənlik sahələrdən və xırda çökəkliklərdən ibarətdir.

Katexçay hövzəsində geoloji quruluşuna görə əsasən laylaşmış qum, gil, sist, əhəng qatlarından ibarət yura, tabaşir, üçüncü və dördüncü dövrün allüvial, proallüvial süxurları yayılmışdır. Bəzi yerlərdə torflu qum daşlarına da təsadüf edilir.

Hövzənin dağlıq hissəsində torpaqəmələdətirən süxurlar karbonatsız gillər, şistlər, əhəng daşları, qumlar və torflu qatlar, düzən zonada isə müasir gillər, gillicələr, qumlar və çaydaşılarından ibarət allüvial çöküntüləridir (Əliyev, 1964: 231; Bəzi mikroelementlərin çatışmamazlığı nəticəsində əhali arasında baş verən xəstəliklərin profilaktikasına dair tədbirlər: Metodik tövsiyə, 2005: 30).

ELMİ QAYNAQLAR / Tezislər toplusu / Cild: 2 Sayı: 1 / 74-77
SCIENTIFIC RESOURCES / Collection of theses / Volume: 2 Issue: 1 / 74-77
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/02/01

Ədəbiyyat

1. Budaqov, B., Qəribov, Y. (2000). Təbii landşaftların antropogenləşməsinin əsas istiqamətləri. Azərbaycan Respublikasının konstruktiv coğrafiyası. Bakı: Elm, 397 s.
2. Babayev, M., Cəfərova, C., Həsənov, V. (2006). Azərbaycan torpaqlarının müasir təsnifatı. Bakı: Elm, 359 s.
3. Babayev, M., Həsənov, V. (2001). Azərbaycan torpaqlarının müasir təsnifatı və nomenklaturasının nəzəri əsasları: Metodik tövsiyə. Bakı, 32 s.
4. Aliyev, G. (1978). Pochvy Bol'shogo Kavkaza. CH. 1 (v predelakh Azerb.SSR). Baku: Elm, 156 s.
5. Babayev, A. (1994). Şəki-Zaqatala bölgəsində torpaq əmələgəlməsinin və proseslərin proqnozlaşdırılması. Bakı, 72 s.
6. Azərbaycan torpaqlarının morfogenetik profili. (2004). AMEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu. Bakı: Elm, 202 s.
7. Bəzi mikroelementlərin çatışmamazlığı nəticəsində əhali arasında baş verən xəstəliklərin profilaktikasına dair tədbirlər: Metodik tövsiyə. (2005). V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat Profilaktika İnstitutu. Bakı, 30 s.
8. Əliyev, H. (1964). Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsinin meşə və meşə-bozqır torpaqları. Bakı: Elm, 231 s.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Bədirxan Saruxanov
Dövlət-xüsusi biznes tərəfdaşlığı şəraitində marketinq fəaliyyətinin idarə edilməsi 9
Əyyub Manaflı
Müasir şəraitdə investisiya fəaliyyətinin maliyyə mexanizmi 13
Fərid Cəfərov
Kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi 17
Fuad Vəliyev
İqtisadiyyatın klasterləşməsi şəraitində biznesin innovasiyalı inkişafı 23
Hüseyn Əhmədov
Biznesdə vergi nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi 27
Könül Həşimli
Müəssisənin pul axınlarının hərəkəti barədə hesabatlara maliyyə nəzarətinin təşkili 31
Seymur Əmrahov
Müəssisədə maliyyə menecmentinin təşkili məsələləri 35
Emil Qəhrəmanov
Sahibkarlığın investisiya fəaliyyətinin maliyyə mexanizmi 39
Elmin Məmmmədov
Transmilli şirkətlərin innovasiya strategiyasının xüsusiyyətləri 45

Aytac Yusifli
Ədəbiyyat dərslərində fəal interaktiv təlimin tətbiqinin məqsəd və vəzifələri 49
Aytac Məmmədova
Savad təliminin məqsəd və üsulları 52

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Sevinc Babayeva, Mehman Əliyev, Lalə Rüstəmova
Bakı şəhərində erkən yaşlı uşaqlar arasında mikst norovirus bağırsaq infeksiyası 54
Elmira Hacıbəyova, Elgün İsmayılova, Zivər Abseynova
Azərbaycanda leyşmaniozların öyrənilmə səviyyəsi 57
Zamin Asifzadə
Müalicəvi xassəli oksidlərin tədrisinin tibbi biliklərin formalaşmasında rolu 62
Huseyn Kazimzade
On obtaining biologically active substances from medicinal plants by biotechnological method 66
Raifə Mustafayeva
Kökəldilən qaramalın yemləndirilməsi 70
Cavid Nurməmmədov
Böyük Qafqazın Katexçay hövzəsinin relyefi 74

İmzalandı: 22.03.2023
Formatı: 60/84, 1/16
H/n həcmi: 5 ç.v.
Sifariş: 624

---

https://aem.az saytında çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: + 994 50 209 59 68
+ 994 55 209 59 68
+ 994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az